

2019-08

jaargang 50
nummer 08
oktober 2019

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

Zaterdag 30 november 2019
Anton Constandse Lezing
en Vrijdenker van het Jaar
in Amsterdam C.S..
Zie pag. 3.

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Het Spinozahuis en Adriaen Koerbagh
Moordaanklacht met een positieve uitkomst

Wát als we buitenaards leven vinden?
Antieke liefde van Lesbos

EN OOK: Radicalisering; Antiek atheïsme; Doodstraf; Linkse kerk; Kinderen en milieu; Dictatuur.

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de website
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

COVER

Voor: foto van James Frid - Pexels

Achter: foto's van René van Elst:

1, 2, 3: Anton van Hooff houdt een lezing over denkbare vernieuwingen in de Grondwet, Café van Beek, Den Haag, 9 september 2019; op de derde foto wordt Anton geflankeerd door mederedacteuren Maarten Gorter (l) en Raymond van Es.

4. Max Waterman van de ASP (en bekend van Vrij Links) houdt in De Fermerie te Deventer een Tafel-van-de-Rede-lezing over atheïsme op internet; 12 september 2019.

Bezoek onze
website
devrijgedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 08 • oktober 2019

INHOUD

Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	<i>Redactie/Bestuur</i>	2
Voorwoord	<i>Raymond van Es</i>	3
Anton Constandse Lezing 2019	<i>Bestuur</i>	3
Radicalisering	<i>Anton Mullink</i>	4
De gebroeders Koerbagh	<i>Raymond van Es</i>	6
Ingezonden mededeling over Koerbagh-expositie		7
Een moordaanklacht met een positieve uitkomst	<i>Sicco Polders</i>	8
Het oude atheïsme	<i>Joseph H. McKenna</i>	11
Jan Börger versus Anton Constandse over Rusland	<i>Jules Brabers</i>	14
Reactie op Terzijde 'Doodstraf'	<i>Maarten Gorter</i>	17
Dictatuur, niet alles was slecht!?	<i>Thomas Spickmann</i>	19
De linkse kerk en linkse dominees	<i>Rik Min</i>	21
Welke gevolgen kan de ontdekking van buitenaards leven hebben voor de mensheid?	<i>René van Elst</i>	23
Ingez. med.: Atheïsmedag van het Atheïstisch Verbond		25
Antieke liefde van Lesbos	<i>Anton van Hooff</i>	26
Ingezonden mededeling over Tafel van de Rede Deventer		30
Informatie over het Spinozahuis		30
Errata in De Vrijdenker 2019-07	<i>Redactie</i>	31
Column Terzijde: Kinderen en milieu	<i>Sicco Polders</i>	31
De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	<i>Redactie</i>	32

Themanummer december 2019:

NIEUW ATHEÏSME

Ons decembernummer zal gewijd zijn aan het zgn. Nieuw Atheïsme. Graag zien wij uw bijdragen daarover tegemoet vóór 16 november. Wij wensen u veel inspiratie.

De Redactie

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijegedachte.nl of via info@devrijegedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven.
De inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- **Website:**
devrijegedachte.nl
- **YouTube-kanaal:**
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- **Facebook-pagina:**
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

Voorwoord

Ik begin even met een huishoudelijke mededeling; het decembernummer van De Vrijdenker is een thema nummer. Het thema waar we voor hebben gekozen is het nieuwe atheïsme. Daarmee bedoelen we de atheïstische vernieuwingsbeweging die vanaf 2004 op gang kwam met boeken van Sam Harris, Richard Dawkins, Christopher Hitchens, Daniel Dennett en anderen. Wij kijken uit naar uw bijdragen.

In dit nummer wordt in ieder geval al aandacht besteed aan het oude atheïsme door Joseph McKenna. Anton van Hooff laat ons kennis maken met de antieke liefde van Lesbos.

Verder heb ik zelf een stuk geschreven over Adriaan Koerbagh. Dit vanwege een tentoonstelling over deze 17e eeuwse vrijdenker die dit najaar te zien zal zijn in het Spinozahuis in Rijnsburg. Ik kan u een bezoek aan het Spinozahuis van harte aanbevelen.

René van Elst vraagt zich af welke gevolgen de ontdekking van buitenaards leven voor de mensheid zou hebben. Sicco Polders heeft een zeer actueel stuk geschreven over de moordaanklacht tegen een arts die een demente patiënt had geëuthanaseerd. Deze greep uit de inhoud van deze editie laat zien dat we weer een rijk en gevarieerd nummer hebben weten te produceren.

Namens de redactie wens ik u veel leesplezier.

Raymond

Raymond van Es, hoofdredacteur

Anton Constandse Lezing 2019

De atheïstisch-humanistische vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte, bestaand sinds 1856, organiseert jaarlijks een lezing ter nagedachtenis van Anton Constandse, gevolgd door de uitroeping van een Vrijdenker van het Jaar. Dit evenement staat altijd garant voor een interessante middag. Dit jaar is Paul Scheffer verkozen als de Vrijdenker van het Jaar.

Programma zaterdag 30 november 2019

14.00 Welkom door Stanley Bakker, voorzitter van De Vrije Gedachte.

14.05 Start van het programma door Sjoerd Karsten met zijn boekpresentatie "De rode bovenmeester", De humanistische pedagoog en sociaaldemocratische politicus A.H. Gerhard, 1858-1948.

15.30 PAUZE

16.00 Laudatio voor Paul Scheffer "Vrijdenker van 2019"

16.10 Acceptance speech ◀ Paul Scheffer

16.30 Nog in te vullen door het bestuur

16:55 Afsluiting

17.00 Borrel

Dit jaar hebben we gekozen voor de locatie **Grand Café Eerste Klas op Centraal Station Amsterdam**. Daar kunnen we terecht in **De Eerste Klas Wachtkamer**. Dit is een klassieke ruimte met indrukwekkende bar in Cuyperiaanse stijl. Voor leden is de toegang kosteloos; voor niet-leden € 10,-. Aanmelding is vereist; de procedure daarvoor vindt u binnenkort op de website van De Vrije Gedachte en in het volgende nummer van dit blad.

Radicalisering

Anton Mullink

Regelmatig hoor ik leden van de Vrije Gedachte opmerkingen maken die minstens de schijn wekken van ongenuanceerde radicalisering. Dat stuit mij tegen de borst. Soms vraag ik me af of ik nog langer lid wil blijven van deze club.

Leugens

Het begon al een paar jaar geleden bij een bijeenkomst in Utrecht waar het katholieke tv-programma Kruispunt zijn licht kwam opsteken bij de atheïstische vereniging De Vrije Gedachte. Ik kreeg daar de gelegenheid iets te vertellen over mijn geloofsafval. Ik stelde o.a. dat ik goede herinneringen heb aan verscheidene ex-medebroeders. Het zijn in de regel gewoon goeie en vaak idealistische mensen. Meteen sprong een fanatieke vrijdenker op om te wijzen op een boek van Jeroen Brouwers^[1] waarin hij walgelijke misbruikschandalen beschrijft in het midden van de vorige eeuw op een internaat, geleid door franciscaner broeders. Suggesteren dat dus alle franciscanen onbetrouwbare misdadigers zijn is grof en ongegrundeerd. Een kleine minderheid deugt niet. Maar beschuldigende generalisering doet vele goedwillenden onrecht. Ik ken een aantal van hen goed. Ik deel hun geloof allerminst maar dit betekent niet dat ze menselijk niet deugen. Jammer vind ik dat sommigen van hen, met wie ik jarenlang – ook na mijn uittreding – optrok, na mijn publieke verklaring dat ik atheïst was geworden geen contact meer met me wilden. Dat gebeurde na de publicatie van mijn boek 'Ongelofelijk, van priester naar atheïst'. Dat is niet aardig, maar daarmee zijn ze nog geen misdadigers. De denkfout die hier gemaakt wordt is, dat geen enkele religie respect verdient en de aanhangers evenmin. Gelovige mensen hebben echter wél recht op respect, als ze tenminste geen onrechtmatige of onwettige dingen ondernemen. Vaak wordt het stelsel van een geloof verward of geïdentificeerd met de gelovige mensen.

Hetzelfde gebrek aan genuanceerd denken vind ik bij vrijdenkers, die gelovigen leugenaars noemen. Iemand is pas leugenaar als hij bewust dingen zegt waarvan hij weet dat ze niet waar zijn. Maar zolang iemand overtuigd gelovige is, is het niet juist zo iemand een leugenaar te noemen. Ik pik het niet als iemand zou suggereren, dat ik ruim 30 jaar een leugenaar geweest zou zijn. Ik ben geneigd zo'n vrijdenker een onnozele leugenaar te noemen omdat hij weet dat de meeste gelovigen – hoe onterecht ook –

door geloofsofvoeding of anderszins overtuigd zijn van zo'n geloof. Anders wordt het wanneer dominees en priesters die eigenlijk al twijfelen aan het geloof en volop last hebben van cognitieve dissonantie toch niet de stap zetten om af te vallen. Ze ervaren een pijnlijke tegenstrijdigheid in hun eigen opvattingen. Wikipedia omschrijft deze gemoedstoestand helder: 'Cognitieve dissonantie is een gevoel van inconsistentie tussen handelingen, overtuigingen, attitudes of gevoelens. Volgens de cognitieve dissonantietheorie veroorzaakt dit een onaangename innerlijke toestand die mensen proberen te reduceren door een deel van hun ervaringen opnieuw te interpreteren, zodanig dat ze consistent (in evenwicht) zijn met de overige'.

Soms weten ze er een draai aan te geven door zich in te zetten voor sociale rechtvaardigheid en de geloofsleer vrijzinnig resp. metaforisch uit te leggen, zoals Jordan Peterson doet. Sociale en economische redenen kunnen deze twijfelaars hinderen om uit te treden. Maar als ze zich realiseren dat voor welk soort sociaal werk dan ook helemaal geen religie nodig is, zullen ze een andere uitweg zoeken.

Veganisme

Een andere radicalisering betreft vrijdenkers die veganist geworden zijn. Veroordeling van miljoenen mensen die geen veganist zijn, is alleen maar contraproductief. Het tast de waardigheid van andersdenkenden aan. Bovendien vind ik Peter Singer, de paus van het veganisme, nogal zwak in zijn argumentatie voor dierenrechten. Met name het centrale begrip 'speciëcisme' leidt tot een fataal misverstand. De erkenning dat mensen ook dieren zijn wil nog helemaal niet zeggen dat er geen verschillen zijn. Het woord speciëcisme suggereert dat dieren en mensen gelijk zijn en dus gelijke rechten zouden hebben. Dat vind ik evidente nonsens. Miljoenen mensen veroor-

Anton Mullink (l) wordt op video vereeuwigd voor het programma Kruispunt tijdens de Vrijdenkersborrel in Café Willem Slok te Utrecht op 4 april 2016 (foto René van Elst)

delen op basis van bepaalde overtuigingen is m.i. funest. Dat is precies wat fanatieke leiders van de hervorming deden die daarom kettters lieten vermoorden. Vuurvreters van het veganisme hebben trekken gemeen met deze hervormers en met de beulen van de Inquisitie en de terroristen van de fanatieke islam. Hel, verdoemenis of gevangenis voor iedereen die hun mening niet deelt.

Zelf was ik al een paar jaar vegetariër maar het fanatisme en de moraliserende neerbuigendheid t.a.v. niet-veganisten weerhield me er lang van veganist te worden. Genuanceerde documentaires^[2] over veganisme hebben me de stap doen zetten. Daarbij gaat het niet alleen om onnodig leed van miljoenen dieren in de bio-industrie maar ook om milieufactoren en gezondheidsaspecten van het veganisme. Genuanceerde communicatie daarover is te vinden bij een voordracht daarover door Melanie Joy.^[3]

Ik vind het waanzinnig om iedereen die geen veganist is een moordenaar te noemen. Ik ben meer dan 75 jaar geen handlanger van massamoordenaars geweest. Consequent alle dierenleed vermijden lijkt mij onmogelijk. Twee voorbeelden kan ik noemen. De muskusrat ondergraaft onze dijken. Rattenvangers zijn m.i. terecht in

de weer om deze dieren te vernietigen. Of moeten we passief afwachten tot we met zijn allen kopje onder gaan? Dit is een kwestie van zelfverdediging. Hetzelfde geldt voor de aanpak van vogels bij vliegvelden. Moeten we de risico's van neerstortende vliegtuigen maar voor lief blijven nemen omdat we anders leed veroorzaken aan deze vogels?

Goedhartigheid

De reeds genoemde Peter Singer schreef een boek^[4] over de verschillen tussen rijk en arm. Zijn oplossing is dezelfde als die van caritatieve organisaties: wat wij zelf niet nodig hebben schenken aan de armen. Hij heeft weinig oog voor onrechtvaardige structuren. Waarom bezit een kleine groep rijken het grootste deel van alle kapitaal? Hoezeer caritas ook een goede zaak is, het lost de sociale onrechtvaardigheid op geen enkele manier op. Zich kunnen voorzien van de meest elementaire levensbehoeften is een menselijk recht en moet niet afhankelijk zijn van de caritatieve goedhartigheid van anderen. Dan zou het over een gunst gaan van de rijken aan de armen. Misschien is het wat overdreven om Peter Singer een briljant denker te noemen.

Een andere vrijdenker stelde voor om de katholieke kerk aan te merken als criminele organisatie. Ik reageerde erop dat ik niet ruim 30 jaar lid ben geweest van een criminele organisatie. Hij antwoordde dat ik me wel door een criminele organisatie heb laten betalen en dat ik nog steeds bereid ben deze criminele organisatie een hand boven het hoofd te houden. Hij is ook de man die eens voorstelde om kerken te gaan bekladden met teksten vergelijkbaar met die op pakjes sigaretten: 'godsdienst is dodelijk'. Dat nadert het niveau van Pegida met hun varkenskoppen.

Is vrijdenken een vrijbrief voor ongenueeerd reactionair denken? Gelovigen zijn geen leugenaars enkel en alleen omdat ze een geloof aanhangen. Geen enkele religie verdient respect maar gelovigen verdienen dat wél. Niet-veganisten zijn geen handlangers van moordenaars van de dieren.

Deze overwegingen veroorzaken bij mij de twijfel of en wanneer ik mijn lidmaatschap van de Vrije Gedachte zal beëindigen.

[1] Jeroen Brouwers, Het Hout. 2014

[2] Youtube: What the health?

Youtube: Cowspiracy.

Youtube: Forks over knives.

[3] Youtube: Vegan communication, Melanie Joy.

[4] Peter Singer, Effectief altruïsme.

De gebroeders Koerbagh

Raymond van Es

Johannes (1634 – 1672) en Adriaen Koerbagh (1632 – 1669) waren twee broers die hoorden bij de kring rond Spinoza. Adriaen was de bekendste van de twee. Ze hebben allebei in Utrecht en Leiden gestudeerd. Adriaen Koerbagh studeerde rechten en medicijnen. Ze hebben daarvoor waarschijnlijk hun opleiding gehad aan de Latijnse school van Franciscus van den Enden. Van den Enden had radicale ideeën, zo pleitte hij al voor democratie in een tijd waarin dit zeker niet gangbaar was. De broers verkeerden in de kringen van de zogenaamde collegianten. Dit was een vrijzinnige stroming binnen het christendom, waarin niemand werd buitengesloten. Ze hadden geen kerkdiensten, maar bijeenkomsten waarbij iedereen vrij kon spreken. De collegianten worden wel

Tekening van Koerbagh door Frank Dam

bij hen in goede aarde.

Adriaen

Ik zal het vooral over Adriaen Koerbagh hebben, omdat hij de belangrijkste was van de twee broers. Hij was een uitgesproken vertegenwoordiger van de radicale Verlichting. Hij wantrouwde kerk en staat. Hij hekelde ook het vaak onbegrijpelijke taalgebruik van veel geleerden. Vooral juristen en theologen moesten het ontgelden. Deze maakten volgens hem gebruik van hun macht om de gewone mensen zand in de ogen te strooien. De mensen werden dus misleid. Voor Koerbagh was de autoriteit van de rede belangrijker dan die van dogma's. Hij was

dus wat je noemt een vrijdenker.

De bijbel was volgens hem slechts mensenwerk. Dogma's als de drie-eenheid en de goddelijke natuur van Christus waren ook door mensen verzonnen. Net als Spinoza meende hij dat God gelijk is aan de natuur en dat er niets buiten de natuur is. De ware theologie is natuurwetenschap. Godsdienst is irrationeel en wordt in stand gehouden door geweld en bedrog. Het geloof hangt in die tijd nog sterk samen met het geloof in wonderen. Spinoza had binnenskamers en in manuscripten als eerste in Europa betoogd dat er nooit wonderen hadden plaatsgevonden en dat die er nooit zouden komen. Hij ziet de godsdienstinstituten als een systeem van georganiseerde misleiding, geworteld in lichtgelovigheid en bijgeloof.

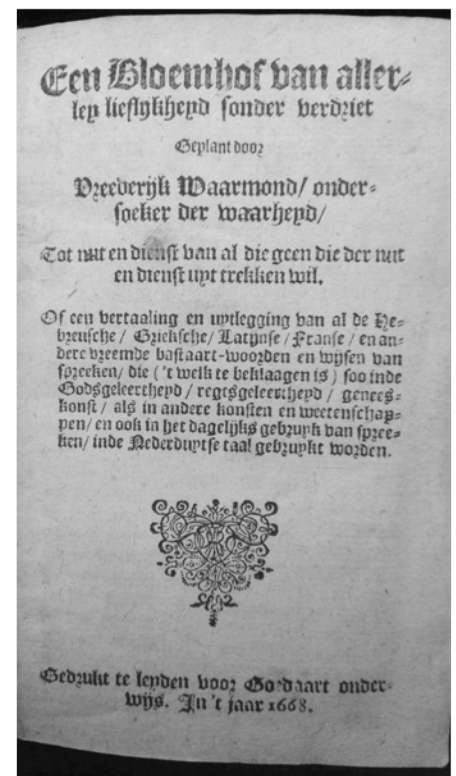
De opvattingen van Koerbagh en Spinoza waren nieuw voor die tijd. Vóór de zeventiende eeuw zijn dergelijke opvattingen nooit op schrift gesteld. De Koerbaghs zijn de eersten die met deze opvattingen openlijk, in het Nederlands, naar buiten komen, door te schrijven dat wonderen onmogelijk zijn, omdat die tegen de natuur ingaan en bedacht zijn om de onwetenden bang te maken en te manipuleren.

Boeken

In 1664 schreef hij 't Nieuw Woorden-Boeck der Regten waarin het taalgebruik van juristen werd geheld. Hij wilde de taal zuiveren. Niet alleen taalzuivering was zijn bedoeling. Hij wilde ook dat zij, die Latijnse woorden gebruiken om geleerd te schijnen, niet zouden doen „gelijk den Indiaanschen klapvogel [papegaai], die sonder verstant de woorden der menschen nabootst”, maar dat zij de vreemde woorden ten minste op de juiste wijze zouden gebruiken.

In 1668 schreef hij *Een Bloemhof van allerley lieflijkheyt*. Dit boekje was een verklaring van diverse uitheemse woorden, maar werd door veel gelovigen als kwetsend opgevat. Hij vluchtte daarom naar Culemborg, dat juridisch auto-

noom was. Daarna dook hij onder in Leiden. Daar schreef hij een boek waarin hij zich fel keerde tegen de Reformatorische leer. Net als andere radicale verlichters had Adriaen Koerbagh tot doel om het volk weerbaar te maken tegen de autoriteiten. De religieuze en politieke autoriteiten waren met recht bang voor het explosieve effect dat deze geschriften zouden kunnen hebben. In *Een Bloemhof* beschuldigen de Koerbaghs alle kerkelijke, juridische, medische en academische elites er dan ook van dat ze het volk dom willen houden met als enige doel zelf de macht te behouden.

Veroordeling

Hij werd verraden door zijn Leidse drukker die de autoriteiten had ingelicht over de inhoud van zijn werk. Hij werd samen met zijn broer Johannes gearresteerd. Adriaen nam alle verantwoordelijkheid op zich zodat zijn broer Johannes niet veroordeeld zou worden. Adriaen Koerbagh werd tot tien jaar Rasphuis en een boete van 6000 gulden veroordeeld. Hij zou het niet overleven. Hij zat daar als fijngevoelige en ontwikkelde man tussen de ergste cri-

minelen. Het Rasphuis kende een speciale afdeling voor mensen van gegoede komaf, maar daar heeft men Adriaen Koerbagh niet geplaatst. Hij stierf al enkele maanden na zijn veroordeling. Zijn broer was de dans ontsprongen. In feite had men Adriaen ter dood veroordeeld. In de documenten uit die tijd over deze zaak staat het volgende te lezen:

“Den 27 July 1668 is Adriaen Koerbach, rechtsgeleerde ende geneesmeester, over het maaken van een seer profaen en godtloos boek genaemt een Bloemhof van allerley liefelycheyt sonder verdriet, gedrukt inden Jaare 1668, en een boek Licht schynende inde duystere plaatsen, niet minder afgrysselijk, ‘t welk niet ten vollen is gedrukt, gecondemneert neffens verdere straffe, thien Jaaren te sitten in besloote hechtenisse; den 19. September daer aen volgende

is by Scheepenen geordeneert het confinement te voldoen in het willege Rasphuys, alwaar in October 1669 is gestorven”.

Vrijheid

Het gedachtegoed van Adriaen Koerbagh is niet veel radicaler en controversiëler dan dat van Spinoza. Deze was echter voorzichtiger dan Koerbagh. Daarom is Spinoza nooit veroordeeld. Spinoza moet diep geraakt zijn geweest door de rechtszaak, veroordeling en het overlijden van zijn vriend Adriaen Koerbagh, al is daar in zijn werk niets van terug te vinden. Het kan wel een reden zijn waarom hij tijdens zijn leven de *Ethica* niet wilde publiceren.

Als atheïst en godslasteraar bleef Adriaen Koerbagh berucht en zijn boekjes bleven bekend om hun zeldzaamheid. In een *Catalogus librorum rariorum* van Joh. Vogt (Hamburg 1753) leest men op p. 383

over de Bloemhof: “Een zeer gods-lasterlijk en atheïstisch geschrift, wegens hetwelk de auteur levenslang werd opgesloten.” Zelfs vrijzinnige christenen vonden zijn werk afgrijselijk. De calvinisten moeten dus echt tot in het diepst van hun wezen zijn geschokt. Velen zullen het betreurd hebben dat niet alle exemplaren van zijn boeken zijn vernietigd, wij mogen ons gelukkig prijzen dat deze teksten niet verloren zijn gegaan. Ze zijn van onschatbare historische waarde. Adriaen Koerbagh herinnert ons er aan dat we onze vrijheid niet voor niets hebben gekregen, maar dat deze bevochten is. We moeten beseffen dat onze vrijheid nooit vanzelfsprekend is, maar dat we daar altijd voor zullen moeten blijven vechten. In deze tijd waarin fanatieke gelovigen het hoogste woord hebben is dit harder nodig dan ooit.

Ingezonden mededeling

Het Spinozahuis exposeert verlichte vrijdenker Adriaan Koerbagh

Oktober dit jaar is het 350 jaar geleden dat vrijgeest Adriaan Koerbagh in het Amsterdamse **Willige Rasphuis** stierf. Voor de Vereniging Het Spinozahuis is het de aanleiding om aan deze rebelse filosoof een reizende expositie te wijden. De start zal plaatsvinden in Museum Het Spinozahuis, te Rijnsburg. De tentoonstelling is hier te bezoeken van 15 november 2019 tot 15 maart 2020.

Adriaan Koerbagh (1635-1669), arts en jurist, ontwikkelde zich filosofisch tot een verlichte vrijdenker. Een van Koerbaghs idealen was om iedereen toegang tot kennis te geven. Hij schreef zijn twee belangrijkste boeken (*Bloemhof* waarin hij allerlei anderstalige termen uitlegt, en *Een Ligt Schijnende in Duystere Plaatsen* waarin hij betoogt dat de rede vrede brengt) daarom in het Nederlands en niet in het gangbare Latijn. Met zijn kritiek op de kerkelijke en stedelijke autoriteiten en zijn inzet voor een meer democratische samenleving tarte hij de gevestigde orde in Amsterdam. De Gereformeerde Kerk deed hem in de ban en het Amsterdamse stadsbestuur veroordeelde hem in 1668 tot een zware gevangenisstraf. Een jaar later overleed Koerbagh in het Willige Rasphuis. De tolerantie waar het Nederland uit de Gouden Eeuw bekend om stond was in Koerbaghs geval ver te zoeken.

De Koerbagh-expositie brengt voor het eerst Koerbaghs originele werken bijeen en maakt deze toegankelijk voor een breed publiek. Met een kleine tafelpers kunnen bezoekers handmatig een passage drukken uit *Een Ligt Schijnende in Duystere Plaatsen* en zo Koerbagh alsnog eer betonen. Het publiek wordt ook uitgenodigd lezingen bij te wonen waarin de cultuurhistorische context van Koerbaghs ontwikkeling wordt toegelicht. Een korte en toegankelijke inleiding tot Koerbaghs filosofie is tijdens de tentoonstelling te koop.

De reis van de expositie zal verder leiden naar de Ambassade van de Vrije Geest, Amsterdam 1 mei 2020 – 1 augustus 2020 en het Elizabeth Weeshuis Museum, Culemborg 5 september 2020 – 5 december 2020.

Erfgoedmuseum **Het Spinozahuis**, Spinozalaan 29, 2231 SG Rijnsburg.

Open: dinsdag t/m zondag 13.00-17.00 uur. Tel.: 071 - 402 92 09. Aanvullende informatie: zie pag. 30.

Een moordaanklacht met een positieve uitkomst

Sicco Polders

In 2040 zullen in Nederland meer dan een half miljoen mensen lijden aan dementie. Naar alle waarschijnlijkheid zal het aantal euthanasieverzoeken stijgen. In een vroeg stadium van dementie is een dergelijk verzoek weinig problematisch, in tegenstelling tot wanneer iemand vergorderd dement is, aangezien de wilsbekwaamheid dan in het geding is. Maar recentelijk[1] heeft de rechter geoordeeld dat een arts euthanasie mag verlenen op basis van een schriftelijke wilsverklaring, zonder dat deze nogmaals wordt onderschreven. Daarmee is de wettelijke status van de wilsverklaring nog steviger verankerd. Dit is van groot belang voor iedereen die – net als ik – liever sterft dan dat die het einde van zijn leven diep dement door moet brengen. Een korte uiteenzetting van de gebeurtenissen die hebben geleid tot deze spraakmakende strafzaak en dito uitspraak waarmee veel toekomstig lijden zal worden voorkomen.

De casus

Een zeventig jaar oude vrouw krijgt de diagnose Alzheimer. Zij wil absoluut niet als haar eigen moeder eindigen in een verpleeghuis voor dementerende bejaarden. Zij stelt een schriftelijke wilsverklaring op waarin ze aangeeft niet verder te willen leven als ze naar een instelling moet. Zij vraagt om euthanasie en schrijft dood te willen “... wanneer ik nog enigszins wilsbekwaam ben en wanneer ik daar zelf de tijd rijp voor acht.” Meerdere malen uit ze haar doodswens tegen haar man, echter telkens met de toevoeging “Maar niet nu”. Het onvermijdelijke gebeurt en ze wordt opgenomen in een verpleeghuis. De verpleeghuisarts vindt haar schriftelijke wilsverklaring voldoende reden voor euthanasie vanwege het ondraaglijke en uitzichtloze lijden. Twee andere artsen delen haar mening en er wordt een afspraak gemaakt om de vrouw te doden. Dat gaat als volgt: zij krijgt eerst een kalmeringsmiddel in de koffie, aangezien de arts verwacht dat zij een injectie zal weigeren omdat ze vanwege haar dementie geen idee heeft van wat er staat te gebeuren.

Wanneer ze buiten bewustzijn is wordt het dodelijke middel via een infuus toegediend. De vrouw is vierenzeventig als ze sterft. Het Openbaar Ministerie (OM) klaagt de arts aan voor moord.

Moord?

Moord is het op onwettige wijze opzettelijk beëindigen van het leven van een ander, met voorbedachten rade. De arts was van plan de vrouw te doden, maar handelde ze onwettig? De twee belangrijkste criteria voor het straffeloos uitvoeren van euthanasie zijn de wilsbekwaamheid van de patiënt en het ondraaglijke en uitzichtloze lijden. De vrouw was overduidelijk niet meer wilsbekwaam, maar daarvoor in de plaats komt de schriftelijke wilsverklaring. Ook is er geen twijfel over de uitzichtloosheid van de situatie – zij zou nooit meer beter worden. Maar we kunnen ons wel afvragen of de vrouw ondraaglijk leed. Bij vergevorderde dementie kan het lijden bestaan uit extreme angst, paniekaanvallen, wanideeën en het verliezen van controle over zichzelf en de omgeving. Het lijkt evident dat de vrouw haar lijden bewust ervoer, maar het was moeilijk met haar te communiceren. Zolang een arts niet met enige zekerheid weet of de patiënt lijdt wordt het inwilligen van een euthanasieverzoek moeilijk. Vaak is er sprake van veel leed bij dierbaren, deze vrouw had bijvoorbeeld zelf ook aangegeven getraumatiseerd te zijn door de dementie van haar moeder, maar niet bij de patiënt zelf. Dit is een verschil met het verzoek om euthanasie in een *vroeg* stadium van dementie. Zo was het voor de schrijver Hugo Claus een onverdraaglijke gedachte op den duur geen zinnig woord meer op papier te kunnen zetten. Zijn euthanasieverzoek in het vroege stadium van Alzheimer werd gegrond verklaard. Het inzicht in het verloop van de ziekte kan ondraaglijk zijn. Bij de vrouw in kwestie leek dat inzicht al verdwenen.

Rechtvaardigt dit de arts aan te klagen voor moord? Er valt veel voor te zeggen dat de vrouw wel degelijk

leed. De arts had haar langdurig geobserveerd terwijl zij dwaalde door het verpleeghuis, bonkend op de muren, onderwijl schreeuwend dood te willen. Is dat geen lijden? Had het OM geen andere formulering kunnen gebruiken dan deze zwaar belastende term die tot gevolg kan hebben dat artsen in de toekomst zich wel tweemaal bedenken euthanasie toe te passen? Met als mogelijk gevolg meer uitzichtloos lijden, doordat de artsen terughoudender worden euthanasie te verlenen en eerder zullen uitwijken naar andere manieren van levensbeëindiging, zoals palliatieve sedatie waarbij een

patiënt nog dagenlang onwaardig als een levend lijk opgebaard kan komen te liggen.

De rechtszaak heeft wel een voordeel: er ontstaat jurisprudentie en die heeft altijd een grote rol gespeeld sinds het ontstaan van de euthanasiewet. Er komt duidelijkheid voor artsen, verzorgers en het groeiend aantal mensen met dementie over hoe om te gaan met toekomstige euthanasieverzoeken bij vergevorderde dementie. Het is een proefproces waarbij het OM uitgaat van de goede intenties van de verdachte en er geen strafoplegging zal volgen. Maar of dit genoeg troost is voor de aangeklaagde arts, betwijfel ik. Het is daarom goed dat de Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillige Levens-einde (NVVE) de arts in ieder geval financieel bijstaat.

De complexiteit bij een schriftelijke wilsverklaring

Is het terecht dat de arts onzorgvuldigheid wordt verweten? En had zij het gesprek moeten aangaan met de vrouw op zoek naar bevestiging van haar eerdere doodswens? Er zijn een aantal mogelijkheden. De eerste is dat er met de patiënt geen zinnig woord meer valt te wisselen. Zodra iemand niet meer in staat is zijn of haar wil te uiten op het moment dat levensbeëindiging concreet aan de orde is, kan de schriftelijke wilsverklaring het mondelinge verzoek vervangen. In de praktijk blijken artsen hier terughoudend tegenover te staan. Ook al is de verklaring op gezette tijden geactualiseerd en zijn de concrete omstandigheden beschreven waaronder iemand wenst te worden gedood. Een mogelijke uitleg voor deze

terughoudendheid is dat artsen niet altijd goed op de hoogte zijn van de wet. Ze zijn in de veronderstelling dat de opgestelde wilsverklaring moet worden beaamd. Maar naar de letter van de wet is dit niet noodzakelijk. Dat heeft de rechter in haar uitspraak op 11 september wederom benadrukt. Het is een gebrek aan kennis bij artsen dat helaas niet zelden voorkomt. Ook nu speelt het een rol. Het OM verwijt de arts op de dag van euthanasie niet het gesprek te zijn aangegaan. Ik vraag me dan wel af of dat gesprek ergens toe zou hebben geleid, gezien de vergevorderde dementie. De rechter is deze mening ook toegedaan, daarover zo meer. Dat neemt niet weg dat artsen gevoelsmatig een bevestiging willen horen. Zelfs in het geval dat de doodswens wordt bekrachtigd is een behoedzame houding gewenst, want de patiënt is tenslotte niet meer wilsbekwaam. In een moment van luciditeit kan het zo zijn dat de eerdere doodswens wordt onder-

schreven, maar is die onderschrijving consistent? Een andere mogelijkheid is dat iemand 'Nee' antwoordt op de vraag nog steeds dood te willen. Een dilemma in het geval van een schriftelijke wilsverklaring. Hoe te bepalen wanneer een Alzheimerpatiënt 'voldoende' wilsonbekwaam is om zijn actuele preferenties te negeren en de in de wilsverklaring beschreven wensen te honoreren? Stel dat de arts, zoals het OM graag had gezien, de vrouw op de dag van de euthanasie wel nog had gevraagd of ze dood wilde. Waarschijnlijk had ze geen flauw benul gehad waar het over ging – vandaar ook het kopje koffie in plaats van de injectie. Maar als ze 'nee' had gezegd, zou de arts dan tegen de eigen wil van de vrouw haar hebben mogen en kunnen doden op basis van een eerder door haar gedane uitspraak?

Het rechterlijk oordeel

Een momentaan mondelinge bevestiging als uitkomst van een dialoog tussen de arts en de vrouw ontbrak bij deze euthanasie. Voor artsen is het essentieel dat in een persoonlijk contact met de patiënt de overtuiging ontstaat dat er met euthanasie tegemoet wordt gekomen aan een diep doorleefde wens. Maar wat nu als de schriftelijke wilsverklaring niet meer kan worden onderschreven? De vrouw was niet meer in staat de te communiceren, haar eerder gedane verklaring en de daarin genoemde begrippen waren voor haar abracadabra. In de woorden van de rechter: "Zij had geen enkel ziektebesef of ziekte-inzicht meer. Ze wist niet meer wat euthanasie inhield. [...] Ze sprak nog wel maar aan wat zij zei [...] was geen touw meer vast te knopen." Verwarrend was wel dat de vrouw expliciet had aangegeven dood te willen wanneer ze nog enigszins wilsbekwaam was – dat was ze niet. En wanneer ze daar zelf de tijd rijp voor achtte – maar dat heeft niemand meer gevraagd, omdat ze niet meer in staat was dat te beoordelen. Dat ontbrekende oordeelsvermogen is voor de rechter van belang geweest. Want juist omdat de vrouw diep dement was en ten gevolge daarvan niet meer helder kon nadenken, noemde de rechter het zinloos en betekenisloos haar te confronteren met een dergelijke complexe vraag of ze haar eerdere verklaring dood te willen nog steeds onderschreef. Het was ook niet in haar belang dit te vragen en om haar op de hoogte te brengen van de te volgen procedure. Ze zou er niets van hebben begrepen. Zoals de rechter zei: "Er was geen noodzaak te overleggen over het moment dat en de wijze waarop de euthanasie zou worden uitgevoerd. Een dergelijk gesprek zou niet alleen zinloos zijn maar zou mogelijk ook nog grotere agitatie en onrust hebben veroorzaakt. Wij komen dan ook tot het oordeel dat de verdachte haar afweging dat er sprake was van een vrijwillig en weloverwogen verzoek op zorgvuldige wijze heeft gemaakt. [...] De verdachte wordt daarom van alle rechtsvervolgung ontslagen." Goed nieuws voor de aangeklaagde arts. En zeker ook voor iedereen die een schriftelijke wilsverklaring heeft opgesteld of nog gaat opstellen ter voorkoming van een onwaardig levenseinde. Een dergelijke verklaring dient te worden erkend als wilsuiting van een patiënt indien latere wilsonbekwaamheid aan de orde is.

Kritiek

Filosoof en specialist ouderengeneeskunde Bert Keizer vindt de schriftelijke wilsverklaring nooit voldoende

voor een euthanasieverzoek. Hij noemt een dergelijke verklaring slordig: “Mensen zeggen als ze die invullen dat ze het willen als ze het niet meer kunnen willen. Sorry, maar zo werkt het niet. Ik vind de wilsverklaring een bananenschil waar juristen geen probleem mee hebben, maar dokters wel. Mijn devies is: zolang je het kunt zeggen, heb je die verklaring niet nodig en als je het niet kunt zeggen, krijg je geen euthanasie.” Me dunkt, een nogal boude uitspraak. Want juist omdat ik niet meer kan zeggen wat ik zou willen zeggen, namelijk dat ik dood wil, wil ik dood. Wanneer ik niet meer mijn wil kan uiten, niet meer coherent kan denken, geneens meer in staat ben om een keuze te maken over existentiële zaken, vind ik mijn ik situatie dermate onwaardig dat ik liever sterf. Keizer zegt dat artsen wel problemen krijgen met de uitspraak. Hiermee doelt hij op de door mij eerder genoemde wens van artsen een actuele bevestiging te willen horen van de patiënt. Dat is voorstelbaar, een euthanasie uitvoeren is altijd emotioneel belastend; iemand doodspuiten op basis van een eerder gedane verklaring die nu niet meer kan worden beaamd, al helemaal. Maar deze arts heeft na lang beraad met zichzelf én met anderen en na langdurige observatie, kunnen constateren dat het lijden zo ernstig was en haar situatie zo onwaardig, dat het gerechtvaardigd was ook zonder actuele bevestiging haar eerder gedane wens te vervullen. In de wilsverklaring van de vrouw staat te lezen dat “... door het euthanasieverzoek te ondertekenen aanvaard ik dus bewust de mogelijkheid dat een arts op het verzoek ingaat, waarover ik bij actueel bewustzijn misschien anders zou zijn gaan denken.” Het vonnis van de rechter zegt hierover: “Hieruit volgt naar het oordeel van de rechtbank ondubbelzinnig dat patiënte haar regie over het moment van euthanasie bij een opname uit handen heeft willen geven aan een arts.” Er zijn dus artsen – en gelukkig begripvolle rechters – die wel kunnen en durven over te gaan tot euthanasie op basis van een schriftelijke wilsverklaring. Daarnaast denkt Keizer ook dat de druk bij artsen nu toeneemt om toe te geven aan een euthanasieverzoek op basis van een schriftelijke wilsverklaring. Maar dat is juist goed. De wilsverklaring is anders niet meer dan een wassen neus terwijl deze bedoeld is als waarborg voor mensen die hun wensen niet meer kenbaar kunnen maken. Een arts die nog steeds redenen heeft niet te voldoen aan een euthanasieverzoek kan weigeren. Niemand heeft het recht op euthanasie en er is geen enkele plicht voor een arts het uit te voeren.

Hoger beroep

Na een diagnose van dementie is het aan te raden vroeg te beslissen over een mogelijke euthanasie. Zowel voor de patiënt die meer kans heeft op inwilliging van het euthanasieverzoek als voor de arts die, begrijpelijkerwijs, niet opgescheept wil worden met een zwaar dilemma en een eventuele strafzaak. Was de vrouw in kwestie eerder gekomen met haar euthanasieverzoek, toen ze nog wel wilsbekwaam was, dan had naar alle waarschijnlijkheid niemand de arts onzorgvuldigheid verweten. Wellicht dat zij tijdens de gesprekken met haar man over haar aanstaande dood niet had moeten zeggen “Maar niet nu”, maar had moeten doorpakken en, hoe moeilijk ook, toen al het euthanasieverzoek moeten doen. Maar in het geval van uitstel of wanneer er sprake is van een zeer progressieve aandoening die de tijd ‘inhaalt’, dan is een eerder opgestelde wilsverklaring een uitkomst. Omdat ik nu nog kan overzien wat mijn belangen en wensen zijn, omdat ik nu nog weloverwogen en wilsbekwaam kan beslissen wat ik wil, en omdat ik nu al weet dat ik niet meer wens te leven als ik dat allemaal niet meer kan, stel ik een verklaring op waarin ik een arts vraag mij tegen die tijd te doden. Het is mijn recht dat deze verklaring serieus wordt genomen en niet terzijde wordt geschoven. Het is sinds afgelopen september nog duidelijker: het is geen juridische plicht de actuele levens- of stervenswens van een wilsonbekwame, diep demente patiënt te verifiëren. Natuurlijk, de arts kan nog steeds weigeren euthanasie te verlenen, maar hopelijk is er tegen die tijd ook een verwijsplicht opdat een andere meer welwillende arts alsnog uitkomst kan bieden. Het OM kan in hoger beroep gaan maar ik heb er alle vertrouwen in dat, gezien het afgewogen en heldere vonnis dat er nu ligt, er tot aan de hoogste rechtsinstantie dezelfde uitkomst komt. En dat is maar goed ook. Een schriftelijke wilsverklaring is geen waardebom die naar believen kan worden ingewisseld maar ook zeker geen achteloos geschreven kattebelletje. Het is de uitdrukking van de wil van een autonoom persoon waarin deze *nu* aangeeft te willen sterven als er *straks* helemaal geen sprake meer is van waardige omstandigheden, laat staan autonomie. Ik zou mij gelukkig prijzen met de arts die mij na het genot van een kopje koffie verlost uit mijn lijden. Dat die kans nu groter is geworden, is een groot goed.

[1] Voor een kort fragment van de uitspraak zie: <https://nos.nl/artikel/2301292-uitspraak-omstreden-euthanasie-lost-niet-alle-dilemma-s-op.html>

Het oude atheïsme

Joseph Hugh McKenna Ph.D.

vertaald en aangevuld* door **René van Elst**

Het zogenaamde ‘Nieuwe Atheïsme’ van de vroege 20e eeuw is nooit echt ‘nieuw’ geweest, aangezien alle atheïstische uitingen al meer dan 2000 jaar geleden kunnen worden teruggevonden, toen veel thema’s en zelfs de de toon van de atheïstische kritiek gestalte kregen.

Men zie daarover het boek *Battling the Gods: Atheism in the Ancient World* door Tim

Whitmarsh► (2015). Professor Whitmarsh, een gerespecteerd classicus, zegt dat hij dit boek schreef, juist om aan te tonen dat er geen ‘nieuw’ atheïsme is.

Hier is een overzicht in het kort van auteurs uit de oudheid, die, hoewel ze niet allemaal** in de ware zin des woords atheïsten waren, allen kritisch stonden ten opzichte van de religie van hun tijd en iets toevoegden aan de ‘gereedschapskoffer’ van de atheïst.

DE OUDE GRIEKEN

1. Hecataeus [van Milete, ca. -550/-476, historischrijver]. Verhaalt de geschiedenis van de Grieken, waaruit elk bovennatuurlijk element chirurgisch is verwijderd. Legt nadruk op maatstaven van waarschijnlijkheid: alleen natuurlijke verklaringen zijn geloofwaardig; boven-natuurlijke verklaringen zijn dat niet. Zegt: “De verhalen van de Grieken zijn talrijk en belachelijk.”

2. Herodotus► [van Halicarnassus, ca. -485/-423], historischrijver]. Zijn historieën schrijven geen historische feiten aan de goden toe, anders dan Homerus deed. Herodotus bespot alle niet-natuurlijke verklaringen van gebeurtenissen omdat die onwaarschijnlijk zijn.

3. Thucydides [ca. -460/-400, generaal en historischrijver]. Zijn geschiedschrijving spreekt niet over goddelijke tussenkomst in menselijke aangelegenheden.

4. Palaephatus [4e eeuw v.o.j.]. Geeft de voorkeur aan natuurlijke verklaringen voor alle verschijnselen in plaats van boven-natuurlijke verklaringen.

5. Anaximander [van Milete, ca. -610/-546]. Geeft natuurlijke, geen boven-natuurlijke verklaringen voor het ontstaan van de kosmos en het leven. Loopt vooruit op Darwin. Anaximander zegt: “Levende wezens ontstonden uit vochtige elementen die verdampen in de zon. De mens was als een dier in het begin, namelijk een vis.”

6. Anaximenes [van Milete, rond -535]. Geeft gedegen naturalistische en materialistische verklaringen voor ver-

schijnselen: niets is boven-natuurlijk. Zegt: “Gij zegt God, ik zeg wind of zon of materieel beginsel.”

7. Anaxagoras [ca. -500/-428]. Alle verschijnselen kunnen worden verklaard in fysische termen zonder te verwijzen naar spirituele wezens. Hij heeft twijfels aan het wijdverbreide geloof dat de sterren goddelijke wezens zijn en wordt daarom aangeklaagd wegens goddeloosheid. [Hij weet uit Athene te ontkomen naar zijn geboortestreek Ionië.]

8. Democritus► [van Abdera, ca. -460/-370]. Alles wordt verklaard zonder verwijzing naar goden en alles bestaat uit samenballingen van ‘atomen’ (een door hem geïntroduceerd woord).

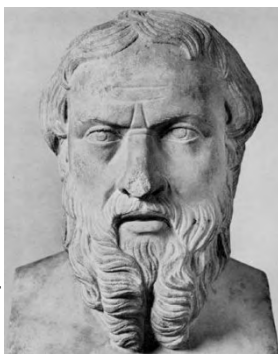
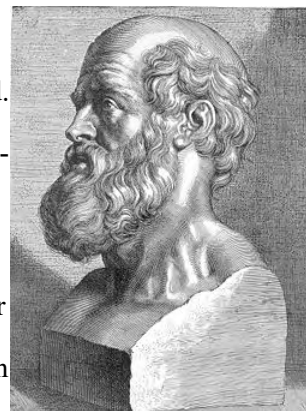
9. Xenophanes [van Kolophon, ca. -570/-475]. Noemt de theologische denkbeelden van zijn tijd ‘de verzinsels van onze voorgangers’. Hij wijst op de neiging van de mens om goden te antropomorfiseren, dat wil zeggen dat mensen God in menselijke vorm uitbeelden met een menselijke persoonlijkheid en dito eigenschappen. Dat maakt de godsdeed dubieus. Zegt: “Als ossen, leeuwen en paarden handen hadden en konden tekenen en schilderen, dan zouden de goden van de ossen er uitzien als ossen, de goden van de leeuwen als leeuwen en de goden van de paarden als paarden. Ethiopiërs maken hun goden zwart met stompe neuzen. Thraciërs zeggen dat hun goden blauwe ogen en blond haar hebben.”

10. Hippo van Samos [late 5e eeuw voor 0]. Zegt dat wat de ‘ziel’ wordt genoemd louter stoffelijk is en niets anders dan het brein. Hij werd daarom als ‘atheos’ beschouwd.

11. Hippocrates► [van Kos, ca. -460/-370]. Ziekte is te herleiden tot het menselijk organisme, niet tot boven-natuurlijke krachten.

12. Aristophanes [-446/-386]. Beroemde toneelschrijver die zijn personages skeptische uitspraken in de mond legt. Een personage zegt: “Zo’n wezen als God is er niet. Zeg eens, wanneer heb je ooit regen zien vallen zonder dat er wolken waren? Als God regen brengt, dan zou hij dat moeten doen als de lucht helder is en er geen wolken te zien zijn.” Een ander personage zegt: “Jij zweert bij de Olympische Zeus. Wat een dwaasheid! Te denken dat iemand van jouw leeftijd nog denkt dat Zeus bestaat!” En weer een ander personage zegt: “De oude profetieën vervagen en de mensen hechten er nu geen waarde meer aan. Nergens wordt Apollo nog verheerlijkt en vereerd. Godsdienst bestaat niet meer.” (Bedenk dat toneelschrijvers altijd kunnen zeggen dat zulke uitspraken niet hun eigen mening weergeven maar slechts die van de personages in hun stukken.)

13. Euripides [ca. -480/-406]. Beroemd toneelschrijver; laat personages doordachte aanvallen op godsdienst en kritiek op de goden leveren. Een personage spreekt tot

Zeus: “Ik ben maar een sterveling, maar ik overtreft u in deugdzaamheid, ook al bent u een grote god. ... U bent een dom soort god, of u bent van nature onrechtvaardig.” (Ook hier geldt wat aan het slot van punt 12 is gezegd.)

14. Diogenes [‘de cynicus’, -404/-323]. Spot met offers aan de goden, omdat noch de offers noch de goden enig effect hebben. Levert kritiek op de immoreelheid van religieuze leiders. Zegt: “Als ik kijk naar zeelieden en mannen van de natuurwetenschap en filosofen, zijn de mensen de meest wijze van alle wezens. Maar als ik kijk naar priesters en zieners is niets zo verachtelijk als de mensheid.”

15. Carneades [-214/-129]. Zegt dat alleen al het bestaan van vele met elkaar strijdige meningen over de goden (diverse godsdiensten van diverse volkeren) laat zien dat *zekere* kennis omtrent de goden niet mogelijk is.

16. Protagoras [ca. -490/-420]. Zegt dat alleen al de verscheidenheid aan religies in de wereld aantoont dat er geen universele waarheid is als het om de goden gaat. Komt met een vroege vorm van agnosticisme en zegt: “Wat de goden betreft kan ik niet weten of ze bestaan of niet bestaan. Veel dingen staan die kennis in de weg, in het bijzonder de onzekerheid in deze aangelegenheid en de korte duur van het leven.” Zijn boek werd verbrand en hij werd verbannen uit Athene.

17. Clitomachus [-187/6/-110/9; was een volgeling van Carneades (zie 15) en schreef naar verluidt 400 boeken].

Schrijft een boek “Over het atheïsme” met daarin een verzameling van Griekse atheïsten – waarin veel namen die staan in het overzicht dat u nu leest.

18. Critias ◀ [ca. -455/-403, Atheens staatsman, filosoof, redenaar en dichter]. Geeft een sociaal-politieke verklaring voor het ontstaan van gods-

dienst en schrijft een toneelstuk, waarin een personage genaamd Sisyphus zegt: “Er was een tijd dat het leven van de mensen onordelijk, dierlijk en door geweld beheerst was, toen het goede niet beloond en het slechte niet gestraft werd. Toen stelden de mensen primitieve wetten op, opdat het recht over allen zou heersen en wilde lekeurig geweld zou intomen, en degenen die zich misdroegen werden gestraft. Maar omdat mensen heimelijk de gewelddaden pleegden die de wet hen verhinderde openlijk te plegen, bedacht een sluwe en slimme man voor de stervelingen de vrees voor een god, zodat de slechten bevreesd zouden zijn, ook als het in het geheim gebeurde wat zij deden of zeiden of dachten. Aldus introduceerde die sluwe man het bovennatuurlijke, zeggend dat er een met onsterfelijkheid gezegende god is die met zijn geest alles hoort en ziet en daar zorgvuldig nota van neemt. Zelfs als je in stilte een slechte daad beraamt, zou dat de god niet ontgaan. Op die manier overtuigde iemand als eerste de stervelingen om in het bestaan van een god te geloven.”

19. Philodemus [van Gadara, ca. -110/-37]. Zegt dat de traditionele volksgodsdienst op dwalingen berust: de vroege mensen begrepen verschijnselen niet en kenden

geen natuurlijke verklaringen voor dingen en daarom bedachten zij boven-natuurlijke verklaringen.

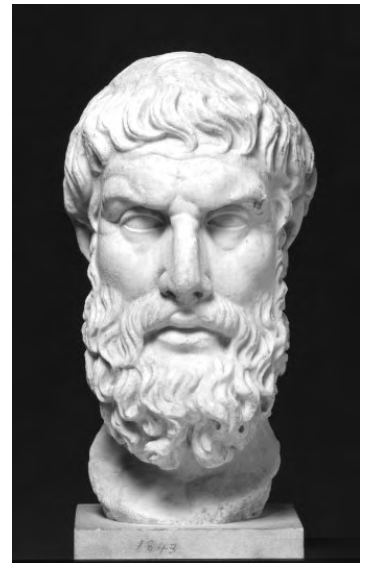
20. Euhemerus [rond -316, mythograaf in Macedonië]. Geeft een natuurlijke verklaring voor het ontstaan van religie: de goden zijn herleidbaar tot menselijke helden uit het verleden.

21. Prodicus [van Keos, ca. -465/-400, filosoof, sofist]. Geeft een natuurlijke verklaring voor de herkomst van de goden: vroege mensen kenden goddelijkheid toe aan natuurverschijnselen: hemel = Zeus; lucht = Hera; water = Poseidon; vuur = Hephaistos; aarde = Gaia; landbouw = Demeter; wijn = Dionysos. Enzovoort.

22. Persaeus [van Citium, ca. -307/-243, leerling en vriend van Zeno]. Geeft

een natuurlijke verklaring voor de herkomst van de goden: menselijke uitvindingen werden vergoddelijkt en vervolgens werden hun uitvinders vergoddelijkt: wijn is een god, dan is Dionysus een god.

23. Epicurus ▶ [ca. -341/-270, Atheens filosoof, zie ook 18]. Zegt dat religie onwaarachtig is, maar dat we religie als sociaal gebruik in stand moeten houden. Presenteert een gedegen materialisme – een natuurlijke, geen boven-natuurlijke kijk op verschijnselen – en zegt: “Niets kan geschapen worden uit het niet-zijnde. Deze kosmos is altijd zo geweest als hij nu is, en zo zal het altijd zijn. Onverwoestbare deeltjes bewegen zonder onderbreking door het geheel van de tijd. Deze beweging had geen begin en de oorspronkelijke deeltjes hebben altijd bestaan.” Hij is ook de eerste die op een nog steeds bestaand probleem wijst inzake de godsidee – dat probleem is, dat het lijden van mensen en dieren ingaat tegen de notie van een goede en almachtige god. Dit is het ‘probleem van het kwaad’, waarbij ‘kwaad’ het volgende inhoudt: natuurrampen zoals cyclonen, tornado’s, aardbevingen, branden, overstromingen, tsunami’s, vulkaanuitbarstingen, extreme hitte en kou, uitsterven van soorten; roofdieren en giftige dieren; immoreel gedrag van mensen zoals moord, onrust stoken, wreedheid. Let erop dat – met uitzondering van de laatstgenoemde categorie van immoreelheid – de menselijke vrije wil niets met deze kwaden te maken heeft. Epicurus vat het probleem van het kwaad als volgt samen: “Als God kwaad wil verhinderen maar daartoe niet in staat is, dan is God niet almachtig. Als God in staat is om kwaad te verhinderen maar dat niet wil, dan is God niet algoed. Als God kwaad zowel kan als wil verhinderen, waarom is er dan kwaad? Als God de wereld niet van kwaad kan en wil bevrijden, waarom hem dan God noemen?”

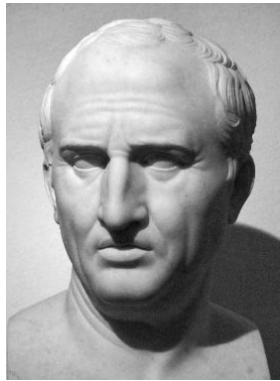
DE OUDE ROMEINEN

24. Lucretius [Titus Lucretius Carus, ca. -95/ca. -52, dichter]. Schreef een enorm invloedrijk en mooi Latijns gedicht getiteld “De aard der dingen” waarin hij een uit-

gesproken naturalistisch wereldbeeld schildert, terwijl hij religie bekritiseert. Zegt: “Onze wereld is geschapen door de natuur door spontane botsingen tussen, en veelvuldige, toevallige, doelloze samenkomsten en samenballingen van deeltjes, waarvan de opeens gevormde combinaties telkens als begin van substantiële objecten fungeerden, zoals de aarde en de zee en de lucht en alle soorten levende wezens.” Zegt: “Wij moeten erkennen dat er in andere regionen van de kosmos andere planeten zijn met diverse menselijke volkeren en diverse soorten dieren.” Zegt: “Alle religies zijn hoogverheven voor de onwetende, nuttig voor de politicus, en belachelijk voor de filosoof.” Zegt: “Te vaak heeft religie geleid tot criminele en schandelijke daden. Wat heeft religie veel kwaad veroorzaakt!”

25. Plinius de Oudere [23 of 24//79, militair en letterkundige]. Zegt: “Ik zie het als een teken van menselijke onnozelheid dat men aard en vorm van een god probeert te achterhalen.”

26. Cicero ▶ [Marcus Tullius Cicero, -106//43] Beroemd staatsman en stylist in het Latijn schetst een natuurlijk, geen boven-natuurlijk beeld van de wereld. Zegt: “Niet alle dingen die op een vaste en geregelde manier verlopen*** moeten eerder aan een god dan aan de natuur worden toegeschreven. Ik erken ten volle de stipte regelmaat in de natuur en wat wordt genoemd de onderlinge samenhang en afhankelijkheid in de natuur. Maar ik kan de bewering niet aanvaarden dat dit niet zou hebben kunnen bestaan als het niet bijeen werd gehouden door een enkele goddelijke adem. Integendeel, het natuurlijke systeem van samenhang en continuïteit is te danken aan natuurlijke krachten en niet aan goddelijke macht. De natuur bezit harmonie. Maar hoe meer die wordt erkend als spontane groei, des te minder is het mogelijk te veronderstellen dat de orde werd gecreëerd door goddelijke rede.”

27. Sextus Empiricus [ca. 150//220, filosoof en arts]. Formuleerde veel argumenten tegen de goden. Hier is er een: “Hoe moeten we tot een begrip van God komen als de theïsten zelf het niet eens zijn over Gods aard of vorm of verblijfplaats? Laten de theïsten het er met elkaar over eens worden dat God zo en zo van aard is – dan kunnen ze verlangen dat wij sceptici tot een begrip van God komen. Maar zolang de theïsten eindeloos met elkaar van mening verschillen, kunnen wij niet zeggen wat voor notie van God wij van hen kunnen overnemen. Want als God evident bestond, en ook als God automatisch bij mensen werd ingeprent, zouden de theïsten het met elkaar eens zijn over Gods wezen, karkater en verblijfplaats. In plaats daarvan hebben de aanhoudende verschillen van inzicht onder de theïsten het beeld opgeroepen dat God niet evident is en dat zijn bestaan voor ons sceptici moet worden aangetoond.”

28. Lucianus van Samosata [ca. 125//180]. Een satyricus die spot met godsdienst en de goden en zelfs met Je-

zus. Zegt dat Zeus erg bezorgd is dat het ongeloof toeneemt en dat de mensen de tempels verlaten. Hij noemt Jezus ‘een gespietste sofist’ en ‘die gekruisigde filosoof.’****

29. Aetius [‘de doxograaf’, 1e of 2e eeuw]. Stelt een verzameling op van argumenten van ongelovigen tegen God. Hier is er een: “Je zegt dat God almachtig is? Welnu, kan God zwarte sneeuw of koud vuur maken? Kan God zichzelf opeten? Nee? Dan is god niet almachtig!”

VERBOD VAN GRIEKSE EN ROMEINSE SKEPTISCHE GESCHRIFTEN

De christelijke keizer Theodosius I [346//395]. In de vierde eeuw na Jezus vaardigt Theodosius een wet uit die bepaalt dat het christendom de officiële godsdienst is van het Romeinse Rijk; niet-christenen worden als krankzinnige gekken beschouwd. Niet-christenen kunnen op het lichaam gebrandmerkt worden en vanuit de steden naar het platteland worden verdreven, en christenen bedachten de naam *pagani* (landlieden) ter aanduiding van mensen met de oude Romeinse religie. [*Pagans* zijn heidenen in het Engels.]

De christelijke keizer Theodosius II [401//450]. In de vijfde eeuw na Jezus roept de kleinzoon van de eerste Theodosius nieuwe wetten in het leven: wetten tegen ketterij (verkeerde ideeën over Jezus en God), wetten tegen afvalligheid (het verlaten van het ware geloof van het christendom), wetten betreffende sluiting van de oude Romeinse tempels, wetten die openbaar debat over geloof verbieden, wetten die de doodstraf zetten op wie de oude Romeinse godsdienst praktiseert. Oude skeptische geschriften van de Grieken en Romeinen worden verboden en uit circulatie genomen voor christelijke lezers (en – ironisch – bewaard in donkere hoeken van klooster-scriptoria). Skeptisch lezen en nieuwe skeptische geschriften verdwijnen voor duizend jaar uit Europa.

Maar dan... komt het godsdienst-skepticisme opnieuw op in Europa. ‘Renaissance’ betekent de ‘wedergeboorte’ van klassieke Griekse en Romeinse kunst en literatuur; dat betekent dat geschoolde Europeanen van de Renaissance oude Griekse en Romeinse skeptische geschriften in handen kunnen krijgen, wat ten goede kwam aan een nieuwe ronde van godsdienst-skepticisme die tot de dag van vandaag voortduurt.

* Als vertaler heb ik de tekst voorzien van aanvullende gegevens tussen rechte haakjes; die gegevens zijn zo veel mogelijk ontleend aan het boek (e-book) van Whitmarsh, voor de rest zijn de *Oxford Companion to Philosophy* en Wikipedia geraadpleegd. De schrijfwijze van de namen is (behalve – uiteraard – bij Plinius de Oudere) overgenomen van McKenna. McKenna heeft mij laten weten dat hij enkele citaten in dit stuk niet heeft ontleend aan Whitmarsh, maar aan *Varieties of unbelief from Epicurus to Sartre* (1989), edited by J.C.A. Gaskin. (noot RvE)

** Het zou misschien beter zijn om te zeggen ‘geen van allen’.

(noot RvE)

*** Dit heeft betrekking op de bewegingen van de hemellichamen. (noot RvE)

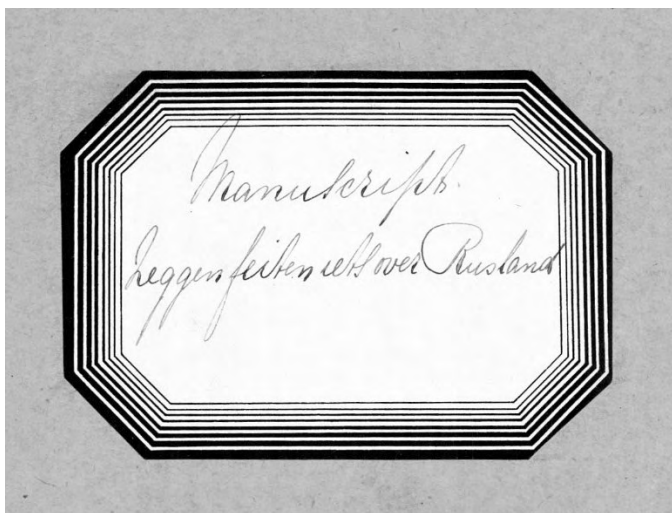
**** Volgens Wikipedia: ‘die gekruisigde sofist.’ (noot RvE)

Jan Börger versus Anton Constandse over Rusland

Jules Brabers

Het afgelopen eerste kwartaal van 2019 hebben Henk Engelsman en Gerhard Elferink zich gestort op het ordenen van het materiaal van de filosoof Jan Börger (1888-1965). De complete verzameling aan materiaal is teruggebracht van 33 verhuisdozen naar een handzame 20 archiefdozen. De verzameling documenten is door hen voorzien van een keurige en uitputtende plaatsingslijst. Al het materiaal is geordend, ontdebeld, ont-ijsd, genummerd, en beschreven. Het resultaat van deze noeste arbeid is dat alles binnenkort in de collectie van het Streekarchief Midden-Holland te Gouda zal worden ondergebracht, als zeer welkome aanvulling op hun verzameling materiaal van Jan Börger. Hiermee gaat een langgekoesterde wensdroom van anarchist en vrijdenker Wim de Lobel (1927-2013) in vervulling.

Tijdens de eindcontrole van het archief van Jan Börger ontdekte ik een manuscript van een lezing getiteld 'Zeggen feiten iets over Rusland', met aantekeningen van de op de lezing volgende discussie tussen Jan Börger en diens opponent, Anton Constandse. Zij kruisten de degen tijdens een avond georganiseerd door De Dageraad te Rotterdam op 6 oktober 1932. De aantekeningen zijn gemaakt op de achterkant van het manuscript en zo zijn ze dus bewaard gebleven. Een reconstructie.

Rotterdam, 6 oktober 1932. In een rokerige zaal verzamelen zich de leden van De Dageraad, afdeling Rotterdam, voor een lezing met discussie over Rusland. De gastsprekers voor deze avond zijn in vrijdenkerskringen geen onbekenden. Jan Börger is een ex-dominee, thans anarchist en autodidact filosoof. Een jaar eerder, in 1931, heeft hij te Rotterdam zijn eigen filosofisch instituut Logos-Verband opgericht, nadat hij zijn kerk en kudde een paar jaar terug, in 1928, vaarwel had gezegd.

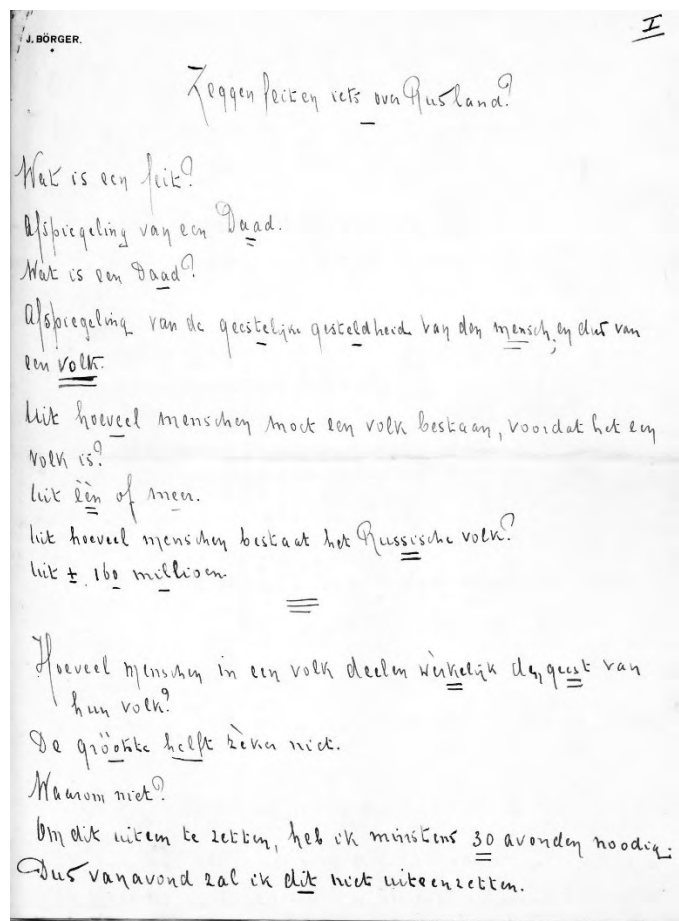
Of had moeten zeggen. Hij is het immers, die in 1925 van de kansel had gepreekt dat Christus niet aan het kruis was gestorven. Deze verrassende informatie kon zijn verbijsterde kudde in Gouda echter niet bolwer-

ken. Het had dan ook geleid tot een klacht van de Goudse Kerkenraad tegen de predikant. Hij was hierna klaar met de kerk en de kerk ook met hem.

Zijn opponent, Anton Constandse, is eveneens anarchist en een 'Dageradiaan' in hart en nieren. Hij staat bekend als een scherpzinnig denker, debater en commentator die zijn mening niet onder stoelen of banken steekt. Beiden zijn begenadigde sprekers. Kortom: een recept voor een avondje vuurwerk.

In afwachting van de debatavond de stoel maar eens opgezocht en de sigaar opgestoken. Het thema van vanavond is, zoals gezegd, Rusland. En actueel thema waarover beide sprekers een duidelijke mening hebben. Jan Börger heeft een lezing voorbereid getiteld 'Zeggen feiten iets over Rusland.'

Jan Börger beklimt het podium, installeert zich achter het spreekgestoelte en trapt af.

Het keurige handschrift van Jan Börger.

Wat is een feit? De afspiegeling van een daad. Wat is een daad? De afspiegeling van de geestelijke gesteldheid van de mensen, dus van een volk. Uit hoeveel mensen moet een volk bestaan voordat het een volk is? Uit één of meer. Uit hoeveel mensen bestaat het Russische volk? Uit 160 miljoen.

Spreker vraagt zich vervolgens af hoeveel mensen in Rusland de communistische ideeën omarmen. Hoeveel mensen delen werkelijk de geest van hun volk? De grootste helft zéker niet. Hij maakt hierbij onderscheid tussen volk en massa. De massa is breder dan het volk, aldus Börger. 'Wat is de massa? Degenen in wie de werkelijke geest van het volk middelmatig is, dat is in wie de geest van het volk in werkelijkheid niet veel zaaks is. Het zijn dus degenen die zich in werkelijkheid verzetten tegen den geest van het volk. [...] In Rusland is de massa ook breed. Ook zij verzet zich tegen de geest van haar volk.'

Over de massa is spreker bepaald niet positief. Ze werkt het volk tegen, ze is intrigant en schijnheilig, ze doet slechts schijnbaar mee (met het volk sic), ze konkelt waar ze konkelen kan, ze liegt en bedriegt. Het grootste wapen van de massa is macht. Ze zal de macht in handen proberen te krijgen waar en wanneer mogelijk. Overal waar wordt geregeerd ligt de massa op de loer en probeert ze de 'regeringslichamen en bureaux' binnen te dringen.

Vervolgens legt spreker de focus op de landen buiten Rusland, met name op Europa. Waarom in Rusland wel communisme en in Europa niet? De geest van Europa is abstract. Wat betekent dat? Ze gaat alles te boven en te buiten. De Europese massa kan er niet bij. Sterker nog; de Europese massa moet die geest met rust laten. Europa's geest is waarheid voor zich, Ruslands geest echter is verlevendigde geest.

'Europa's waarheid trekt zich niets aan van 't geklets of gedoe van Jan Kruidenier oftewel van Europa's massa. Europa's waarheid laat Jan Kruidenier haar gang gaan en blijft voor zich'.

Jan Börger ziet het als taak van de regeerders in Rusland om het communisme – dat is immers gelijk aan de waarheid – in de praktijk te brengen. Doet Europa dit goed, de waarheid oftewel het communisme in de praktijk brengen? Dat weten we niet, aangezien Europa de waarheid nooit in de praktijk heeft hoeven brengen. De waarheid is er abstract. Börger gaat vervolgens niet verder op deze materie in aangezien deze te complex is voor één avondje Dageraad Rotterdam. Hij concludeert cynisch: 'Wat heeft Europa een haast met 't communisme! Europa ziet zelf geen uitweg uit de chaos, en rot zelf weg tot het bittere einde. Europa is communistisch gezien zelf tot niets in staat.'

Voorts gaat spreker in op de kritiek uit de rest van de wereld aangaande het communisme en zijn machthebbers in Rusland. De waarheid – volgens Börger gelijk aan het communisme – 'komt noodwendig gebrekkig voor den dag'. Zo ook in Rusland. Daar worden veel fouten gemaakt, maar wat geeft dat? Fouten maken is inherent aan het opbouwen van een communistische heilstaat.

Waar gaat Rusland heen? Wat kan Europa voor Rusland doen? 'We' – Europa en Amerika – moeten Rusland wijzen op haar tekortkomingen en vervolgens Rusland raadgeven om de fouten af te schaffen, of ons hoofd schudden over Rusland. 'We moeten een soort kinderjuffrouw over Rusland spelen, een soort toezienend voogd, een soort opzichter.

Dan gaat het beslist veel beter in en voor Rusland wanneer Rusland tenminste naar ons luisteren wil.'

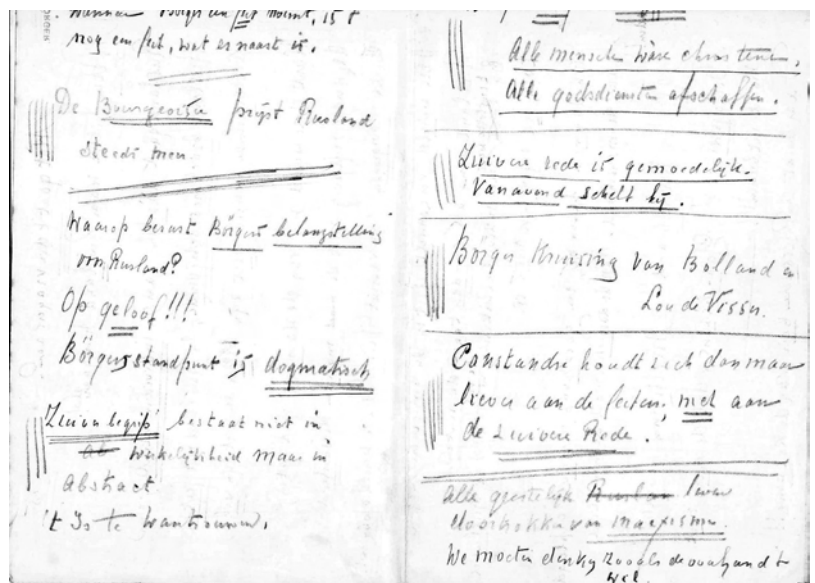
Het zal u, lezer, inmiddels niet zijn ontgaan dat Jan Börger warme communistische sympathieën koestert. Hij doet er nog een schepje bovenop.

'Rusland is de eerste en enige staat ter wereld die vanuit de waarheid zichzelf opbouwt. Rusland van 1917 is het grootste feit uit de wereldgeschiedenis. De rest van de individualistische wereld echter komt in het geweer tegen de gebreken van het Russisch communisme. De wereld wil van de waarheid niet weten. De wereld verzamelt feiten en smijt die tegen Rusland als modder tegen de ruiten. En daarmee hebben wij een goedkoop verraad gepleegd aan de mensheid. Voor de zoveelste maal de mensheid!' [...] '1917, Wereldbrand, miljoenen gevallen, oorlogswinst, God-bidden, dat de vrede niet mocht uitbreken. Daar breekt de Russische beer van de ketting! Daar klinkt de roep boven het kanonnengebulder uit, een roep die de wereld verschrikt! Hoe gebrekkig ook, Rusland is toch begonnen, Rusland is toch *nog* bezig de wereld te geven waarnaar de wereld verlangt. En wat doet Europa? Wegrotten, creperen, de waarheid in de weg staan.'

Tot slot de apotheose van het betoog. De ex-domeinee heeft zijn religieuze verenkleed nog niet definitief van zich afgeschud, zo blijkt. Hij vergelijkt de Russische revolutie zelfs met de wederkomst van Christus. 'Christus is opgestaan. De zoon der mensen, de mens waarop de mensheid wacht!! Wat zullen dan feiten?'

Dit slotakkoord brengt ongetwijfeld onder de vrijdenkers in de zaal enig rumoer teweeg. Menig bolknak wordt kapot gebeten.

Börger's conclusie over de Russische revolutie en de opbouw van de communistische staat is dat de opbouw niet zonder gebreken is maar dat hindert niet. De feiten, of gebreken, tellen niet. Het is aan de wereld om in harmonie met de Sovjetunie te werken om deze maatschappij te vervolmaken. Een staat waarnaar het Russische volk zo verlangt, aldus Börger.

Een gedeelte van de discussie met Anton Constandse, op de achterkant van de lezing gekrabbeld.

Nu is het de beurt aan Constandse om Börger van repliek te dienen. Nadat hij het podium heeft beklommen steekt hij van wal.

Uit de bewaard gebleven aantekeningen op de achterzijde van de bladzijden kunnen we de repliek van Anton Constandse redelijk goed reconstrueren. Die liegt er niet om. Hieronder puntsgewijs de voornaamste punten uit zijn repliek overgenomen uit de aantekeningen.

- Börger weet niet wat communisme is. Er is geen staat mogelijk in 't communisme.
- Börger is onvriendelijk tegenover de massa. Zij zijn toch ook mensen?
- De zogenaamde individualistische landen – Amerika, Duitsland, Italië, Turkije – zoeken toenadering tot Rusland. De Duitse bourgeoisie evenzo.
- Het Europese proletariaat moet zich niet blind staren op Rusland. Het moet zélf revolutie maken.
- Het proletariaat sluit een Godsvrede met de bourgeoisie.
- In de Russische revolutie hebben de anarchisten in Europa de Russische anarchisten geholpen.
- Waarop berust Börger's belangstelling voor Rusland? Op geloof!!! Börger's standpunt is dogmatisch.
- Zuiver begrip bestaat niet in werkelijkheid maar is abstract. Het is te wantrouwen.
- Börger haakt aan op de Bergrede. Alle mensen zijn ware christenen. Alle godsdiensten afschaffen!
- Zuivere rede is gemoedelijk. Vanavond echter scheldt Börger.
- Börger is een kruising van Bolland^[1] en Lou de Visser.^[2]
- Constandse houdt zich dan maar liever aan de feiten en niet aan de zuivere rede.
- Eigenlijk is Rusland Europees. Rusland heeft cultureel alles aan Europa te danken. Te spreken van een Russische cultuur is waanzin.
- Dostojewski was fel tegenstander van het Europees communisme. Het is Slavofiel en dus achterlijk. Russische revolutionairen waren Joden, Letten. Russen gaven de ezels.
- Rusland bestaat niet. De joden, boeren en arbeiders worden beduvelde.
- Als we gaan ontleden is er geen Russische geest. Dat is mythologie.
- De staat is een geweldsapparaat en dat is fout.
- Waar bouwt men de maatschappij op? Op het redelijk belang van de mensen.
- Over de crisis in Europa. Europa is zo rot nog niet.
- Als antwoord op de gebrekkige wereld wijst Constandse op de vele gevangen anarchisten in Rusland.

Tot slot: het zal ongetwijfeld nog lang onrustig zijn geweest in dat rokerige lokaal. Wie de aantekeningen van de discussie heeft gemaakt is niet te achterhalen. Was het Börger zelf, die de argumentatie bijhield? Dat is goed mogelijk, aangezien ze staan gekrabbeld op het manuscript van zijn lezing. Zeker weten doen we het niet. Mocht u geïnteresseerd zijn geraakt in Jan Börger's erfenis en gedachtengoed, dan kunt u binnenkort dus terecht in Gouda.

Wat hebben we geleerd? Kijk ook eens op de achterkant van oude vellen papier.

Het eindresultaat van een aantal dagen noeste arbeid door Henk Engelsman en Gerhard Elferink.

[1] Gerardus Johannes Petrus Josephus (Gerard) Bolland (1854-1922). Nederlands autodidactisch filosoof en taalkundige.

[2] Louis Leonardus Hendrikus (Lou) de Visser (1878-1945). Communistisch politicus, voorzitter CPN en lid van de Tweede Kamer.

Reactie op *Terzijde 'Doodstraf'*

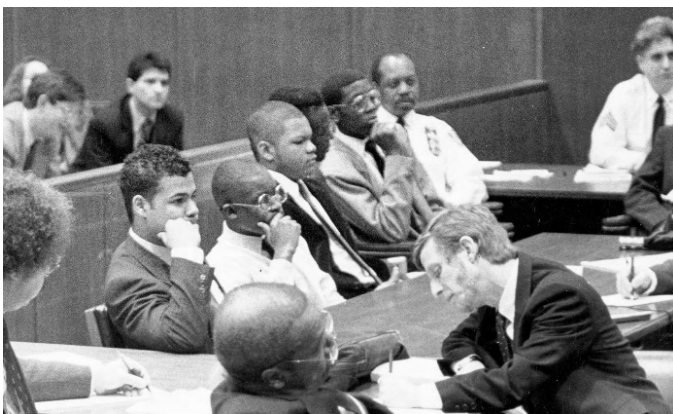
De doodstraf en levenslang botsen met de mensenrechten

Maarten Gorter

Wat een goede column van Sicco Polders in de september-Vrijdenker, hij slaat de spijker op zijn kop met zijn argumenten tegen de doodstraf. De doodstraf is een wrede en ongeciviliseerde straf die gelukkig in Nederland sinds 1870 civiel en vanaf 1952 militair niet meer wordt toegepast. Zelf wil ik graag het een en ander toevoegen over waarom ik tegen de doodstraf ben maar óók tegen levenslang zonder kans om ooit vrijgelaten te worden.

De doodstraf en racisme

Polders begint zijn column over de schandalige hetze tegen vijf zwarte Amerikaanse jongens die ten onrechte werden veroordeeld voor het verkrachten van een blanke vrouw. Hij schrijft verder dat Trump ook toen al zijn demagogische mening moest uiten door in een paginagrote advertentie te pleiten voor de doodstraf voor de jongens. Het blijkt dat Trump 30 jaar geleden ook al niet zoveel verstand had van rechten. Het Hooggerechtshof van de VS had namelijk al 12 jaar eerder in 1977 met 7 tegen 2 stemmen geoordeeld dat het opleggen van de doodstraf voor verkrachting in strijd is met de Amerikaanse grondwet.[1]

De 'Central Park Five' tijdens de rechtszaak.

De hetze en de onterechte veroordeling van de zwarte jongens ondersteunen ook een ander belangrijk argument tegen de doodstraf namelijk: racisme. Er is al ontelbaar vaak aangetoond in studies dat Afro-Amerikanen voor dezelfde misdaad vaker de doodstraf opgelegd krijgen dan blanken. 42% van de mensen in de dodencel in de VS zijn Afro-Amerikaan terwijl zij slechts 14% van de totale bevolking zijn. Afro-Amerikanen zijn niet oververtegenwoordigd in het plegen van misdaden waar de doodstraf op staat, dus het argument dat zij meer misdaden zouden plegen gaat hier niet op. In 1972 besliste het Hooggerechtshof daarom dan ook met 5 tegen 4 stemmen dat de doodstraf een vorm van racisme is en niet daarom niet opgelegd mag worden.[2] Opperrechter Potter Stewart (1915-1985) die namens de meerderheid schreef, gebruikte een prachtige formulering in zijn opinie: "dat deze terdoodveroordelingen wreed en ongebruikelijk zijn, op dezelfde manier als dat getroffen worden

door de bliksem wreed en ongebruikelijk is". Hij concludeerde dat het niet is toegestaan de doodstraf toe te passen omdat het niet bewezen was dat iedereen evenveel kans had om ter dood veroordeeld te worden. Twee opperrechters waren trouwens van mening dat de doodstraf ook niet opgelegd mag worden omdat het op zichzelf al een wrede en ongebruikelijke straf is, iets wat verboden is door het achtste amendement van de Amerikaanse grondwet.[3]

In de vier jaren daarna namen 37 staten nieuwe wetten aan die erop gericht waren het racisme-argument te ontkrachten en aan de bezwaren van het Hof te voldoen. Ondanks gebrek aan empirisch bewijs dat het racisme probleem was opgelost oordeelde het Hof in 1977 met 7 tegen 2 stemmen dat de Amerikaanse staat Georgia voldoende haar wetten inzake doodstraf had verbeterd. De twee opperrechters die al eerder van mening waren dat de doodstraf op zichzelf al een wrede en ongebruikelijke straf is, waren de twee tegenstemmers. De wetenschap bleef echter bewijzen dat Afro-Amerikanen vaker de doodstraf opgelegd krijgen voor hetzelfde vergrijp dan blanken. Dit werd dan toch ook unaniem bevestigd door het Hooggerechtshof in 1984.[4] Het Hof besloot - met inachtneming van de wetenschappelijke feiten - alsnog met 5 tegen 4 stemmen dat de doodstraf niet in strijd is met de grondwet.

Hoe een land dat zich een rechtsstaat noemt zo'n beslissing kan nemen, snap ik nog steeds niet. Als vrijdenker moet ik denken en handelen volgens de rede en empirie, zelfs als de rechtsstaat faalt en de wetenschap niet altijd naar waarde wordt geschat. Met uitzondering van Wit-Rusland wordt nergens in Europa de doodstraf toegepast[5], we moeten daarom nu de strijd tegen de doodstraf mondiaal aangaan in landen waar die nog wel bestaat. In de landen waar de doodstraf het meest wordt toegepast: China, Irak, Iran, Saudi-Arabië, Egypte en de VS, zijn er (grote) etnische, religieuze en clan-spanningen. Er is al aangetoond dat racisme een rol speelt bij het opleggen van de doodstraf in de VS, dan zullen etniciteit, religie en clan nog veel meer een rol spelen in extreem

instabiele staten als Irak en Egypte. Deze landen staan er ook bekend om, dat er geweld voorkomt tegen religieuze en etnische minderheden. Ik ben daarom mede tegen de doodstraf omdat bij het opleggen daarvan (in de landen waar die nog hoofdzakelijk wordt opgelegd) niet gegarandeerd kan worden dat ieder mens evenveel kans heeft om deze straf te krijgen.

Levenslang moet niet altijd levenslang zijn

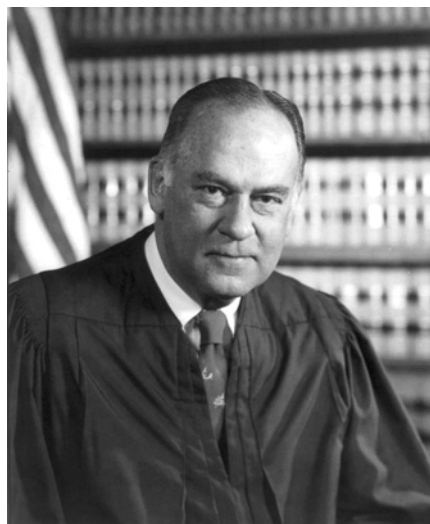
Als humanist ben ik aan mijzelf verplicht om mij te verzetten tegen martelen en inhumane of onverdraaglijke straffen. Deze steunpilaar van humanisme is ook vastgelegd in artikel drie van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens.[6] Het Europees Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM) heeft al meerdere keren geoordeeld dat het opleggen van levenslang zonder kans om ooit vrij te komen een veroordeling is tot een onverdraaglijke straf.[7] Als mens geen doel meer hebben in het leven en maar moeten wachten tot de dood je verlost van je straf is volgens het Hof niet verenigbaar met de mensenrechten.

Polders schreef al dat, aangewakkerd door rechts-populisten (en bijvoorbeeld in Griekenland en Rusland ook door links-populisten, MG), de roep tot herinvoering van de doodstraf groter wordt. De Nederlandse regering was dan ook bang voor massale volkswoede toen keer op keer het EHRM oordeelde dat ons levenslang-beleid in strijd is met de mensenrechten. Als mensen woedend de straat opgaan voor het eisen van de doodstraf dan zullen ze zeker niet het verbod op het opleggen van een levenslange straf zonder voorwaardelijke invrijheidstelling accepteren. De Nederlandse regering dacht met een slinkse truc dan ook te kunnen voldoen aan de eisen van het EHRM. Zij meende namelijk dat de Koning gratie kan geven aan iemand die levenslang heeft. De kans dat iemand deze krijgt is echter nihil, enkele keren gaf de Koning op advies van de Minister van Justitie gratie aan iemand die terminaal ziek was. Het EHRM had echter al in één van de arresten geoordeeld dat een gratiebeleid waarin de kans miniem is dat een veroordeelde vrijkomt geen oplossing is.[8] Rechters in Nederland volgden gelukkig wel de uitspraken van het EHRM en stopten met het opleggen van levenslang. De Nederlandse regering gaf de strijd dan toch maar op en er kwam een wet die een einde betekende voor levenslang zonder kans om ooit vrij te komen. De regels houden nu in dat na 25 jaar een veroordeelde een herbeoordeling moet krijgen. Een adviescollege bestaande uit juristen en gedragsweten-

schappers geeft dan een advies aan de Minister van Rechtsbescherming of een veroordeelde kan beginnen met activiteiten die gericht zijn op terugkeer in de samenleving. Daarbij wordt gekeken hoe de veroordeelde zich heeft ontwikkeld, of er een kans is op herhaling en hoe de slachtoffers of nabestaanden er tegenover staan. De Koning krijgt vervolgens advies van het Openbaar Ministerie en de Minister van Rechtsbescherming en hij (lees: de Minister) beslist dan of de veroordeelde gratie krijgt.

Ik sta heel kritisch tegenover dit beleid, vooral wat betreft de meeweging hoe de slachtoffers en nabestaanden er tegenover staan, die zullen namelijk vrijwel altijd tegen zijn. Onder druk gezet door populistische en de media zal de Koning (lees: Minister) nooit een veroordeelde gratie durven te geven. Naar mijn mening moet het adviescollege advies uitbrengen aan een rechter en die moet dan de beslissing nemen of het nog zin heeft dat de veroordeelde vastzit.

Zal ons nieuwe levenslangbeleid massale weerstand uit de samenleving ondervinden? Het antwoord daarop is natuurlijk: Ja. Echter, als de rechtsstaat ook maar iets betekent, dan is het dat de interpretatie van onze mensenrechten niet moet afhangen van de dagelijks gepeilde publieke opinie.

Potter Stewart

[1] Coker v. Georgia

[2] Furman v. Georgia

[3] Overdreven hoge borgtocht zal niet worden geëist, noch zullen overdreven hoge boetes worden opgelegd, noch zullen wrede en ongebruikelijke straffen worden uitgevoerd.

[4] McCleskey v. Kemp

[5] Rusland weigert protocollen of verdragen te tekenen waar het verbod op de doodstraf in staat en heeft het ook officieel nooit afgeschaft. Echter is er in Rusland wel al sinds 1996 een "bevrozing" op het opleggen van de doodstraf.

[6] Niemand mag worden onderworpen aan folteringen of aan onmenselijke of vernederende behandelingen of bestraffingen.

[7] Vinter and Others v. the United Kingdom, Öcalan v. Turkey, László Magyar v. Hungary, Harachiev and Tolumov v. Bulgaria, Čačko v. Slovakia, Bodein v. France, Murray v. the Netherlands

[8] Vinter and Others v. the United Kingdom

Dictatuur, niet alles was slecht!?

Thomas Spickmann

Afgelopen eeuw hebben wij de opkomst en de val van totalitaire systemen meegemaakt die hun macht op ideologieën baseerden, met name het nationaalsocialisme en het communisme, waarop fanatieke aanhangers ooit hun hoop gevestigd hadden. Deze ideologieën werden als een betere basis voor een samenleving gezien dan democratie. Hun aanhangers verwachtten dat de samenleving daarmee na enige tijd voor altijd stabiel zou worden. Maar dit waren illusies. Uiteindelijk kwam er grote ellende die tot de val van de autoritaire machthebbers leidde. Zij hadden zich alleen d.m.v. intense propaganda, indoctrinatie en onderdrukking overeind kunnen houden, ten koste van persoonlijke vrijheden, omdat hun opvattingen op onwaarheden berustten. Er volgden pluralistische systemen waar niet altijd iedereen baat bij had, zodat sommigen nostalgisch de oude regeringsvormen terugwisten omdat niet alles slecht was geweest. Te oordelen valt echter dat dit nogal onterecht was en is.

Nazisme

De periode van het nationaalsocialisme duurde van 1933 tot 1945. Een zware economische crisis met hoge werkloosheid tot gevolg, hyperinflatie, het niet goed werkende democratische systeem en torenhoge financiële eisen aan Duitsland vanwege de verloren Eerste Wereldoorlog steepte de eerste spade in de grond voor een Autobahn, 1933.

oorlog maakten de opkomst van Hitler mogelijk. Zijn ideologische grondslag was dat de 'ariërs', waartoe hij in principe alle 'Germaanse' volkeren rekende, over 'minderwaardige' rassen zouden moeten heersen. Dit hield de massamoord op de joden in en de territoriale uitbreiding vooral in oostelijke richting (ten koste van de Sovjet Unie) d.m.v. oorlog.

In de tijd na 1933 liep in Duitsland de werkgelegenheid aanzienlijk op. Dit maakte Hitler gauw populair. Er werd veel in de aanleg van verkeerswegen en de wapenproductie geïnvesteerd. Ook decennia later waren er mensen die hem daarom bleven waarderen zonder zich te realiseren dat deze economische bloei niet van duurzame aard was, ten eerste omdat deze door een enorme geheim gehouden staatsschuld gefinancierd werd en ten tweede omdat met het nieuw geproduceerde oorlogsmaterieel feitelijk de basis voor de Tweede Wereldoorlog gelegd werd, die ten slotte grote delen van Europa verwoestte en aan vele tientallen miljoenen mensen het leven kostte.

Communisme

Van 1918 tot 1992 regeerden in de Sovjet Unie de communisten, in de andere Oostbloklanden van 1945 tot 1989, deze stelden zich op tegenover de westerse democratische en kapitalistische wereld. De bijbehorende ideologie ontstond in de 19e eeuw toen industriearbeiders grootschalig uitgebuit werden en onder erbarmelijke sociale omstandigheden leefden. De arbeidersklasse werd geschikt geacht om in een overgangperiode, het zogenaamde socialisme, d.m.v. dictatuur een einde aan deze toestand te maken en de mensheid van alle ellende te verlossen zodat op een gegeven moment geen overheid meer nodig zou zijn en een paradijs op aarde zou ontstaan. Zo gebeurde het echter niet. In plaats daarvan pretendeerden de communistische partijen het voor de arbeiders te kunnen opnemen.

In de Oost-Europese landen gingen alle economische activiteiten van de overheid uit; particulier initiatief speelde nauwelijks enige rol. Voor allen werd in velerlei opzicht gezorgd. Iedereen had werk, inkomen, onderdak en toegang tot medische hulp, voor elke kleuter was kinderopvang geregeld. Enige tijd overheersten technische vooruitgang en stabiliteit, maar uiteindelijk faalde dit systeem vanwege een grote economische malaise. De socialistische planeconomie maakte mensen te passief om zelf het initiatief te nemen, zij hadden geen prikkel om zich in te spannen.

Erich Honecker en Walter Ulbricht, 1972

Bijvoorbeeld in de DDR hoefde niemand honger te lijden. Wie zich tegenover de machthebbers loyaal gedroeg en niet probeerde te vluchten, werd met rust gelaten. Deze staat was in principe enige tijd een gouden kooi. Maar in de jaren '80 werden de economische problemen steeds groter zodat de ontevredenheid onder de bevolking toenam. Bepaalde producten waren vaak niet verkrijgbaar en verkeerswegen en gebouwen raakten in verval. West-Duitsland stond daarentegen steeds als welvarend bekend.

Na de omwenteling in 1989, in de periode van de eenwording van het hele land, kwam er hoop op meer welvaart door de invoering in het oosten van het kapitalistische systeem en de gezamenlijke munt. Er volgde echter een afbraak van veel industrieën, met hoge werkloosheid en grootschalige teleurstelling tot gevolg. Uit frustratie daarover zeiden velen dat niet alles in de DDR slecht was geweest. Dit is op zich waar, maar de ideologische uitgangspunten waren verkeerd. Bovendien moet men niet vergeten dat deze staat in 1989 economisch en financieel failliet en daarom niet meer overeind te houden was. Er komt bij dat de DDR qua politiek een verlengstuk van de Sovjet Unie was, die zich zelf ook in verval bevond.

Roemenië

Een ander socialistisch voorbeeld van destijds is Roemenië, waar ik deze zomer op vakantie was. Onder dictator Ceaușescu was het systeem nogal repressief. Dit kan tenminste over de tweede helft van zijn regeerperiode gezegd worden waarin het zijn streven was om de opgelopen staatsschuld terug te dringen. Dit werd gerealiseerd door de energievoorziening in te perken zodat veel mensen in de winter onder kou leden. Hij en zijn echtgenote leefden daarentegen in grote luxe; bijvoorbeeld had zijn badkamer gouden waterkranen. Daarnaast liet hij t.b.v. zijn machtsvertoon in de hoofdstad Boekarest een reusachtig paleis bouwen (waar tegenwoordig het Roemeense parlement gevestigd is). Een andere ambitie was om de bevolking van 23 naar 30 miljoen mensen op te voeren. De bedoeling was dat elke jonge vrouw vijf kinderen ter wereld zou moeten brengen; wie het niet zou redden zou gestraft worden. Bovendien stond ge-

pland dat de landbouw anders gestructureerd zou worden. Honderden dorpen zouden met de grond gelijk gemaakt worden en de boeren zouden in nieuwe speciale flatgebouwen ondergebracht worden. Dit is echter niet meer gerealiseerd omdat Ceaușescu in 1989 ten val gebracht en vervolgens geëxecuteerd werd.

Daarna volgde, zoals in alle andere toenmalige Oostbloklanden, een democratisch systeem met voor de bevolking ongekennde vrijheden, gepaard gaande met nieuwe persoonlijke verantwoordelijkheden. Veel mensen hadden er moeite mee omdat zij er niet aan gewend

waren. De modernisering kwam maar langzaam op gang. Dat ziet men in Roemenië hier een daar nog steeds terug. Daarom wensen sommige oudere mensen af en toe een bewind als dat van Ceaușescu terug, omdat onder zijn beleid 'voor alles gezorgd werd'. Vergeten wordt daarbij echter het leed van de bevolking waarover ik in de voorgaande alinea al geschreven heb. En als hij daadwerkelijk aan de

macht was gebleven, had hij met zijn waanzinnige plannen, die ik al aangeduid heb, kunnen doorgaan. Dan zouden er in Roemenië bijvoorbeeld geen mooie dorpen meer zijn waarvan reizigers tegenwoordig kunnen genieten.

Het grote **paleis** (foto van de auteur) waarvan de bouw onder Ceaușescu in 1989 bijna afgerond was, wordt, zoals ik al vermeld heb, tegenwoordig als parlamentsgebouw gebruikt. Toeristen die naar Boekarest komen, hebben de mogelijkheid om er foto's van te maken. Enerzijds kan men ervan schrikken omdat het de nalatenschap van een wrede dictator is. Anderzijds is het een gebouw waar sinds decennia een democratische instelling gevestigd is. Ik zou zeggen dat men het best mogelijk ervan gemaakt heeft. Boekarest staat voor mij zowel voor onderdrukking, als voor vrijheid. Want toen Ceaușescu op het balkon van het gebouw van de alles overheersende communistische partij stond en zijn laatste toespraak hield, juichte de daaronder verzamelde menigte mensen niet, zoals gepland, maar protesteerde grootschalig; dit was het begin van de revolutie. Met deze twee bevindingen ben ik uit mijn vakantie teruggekomen. Ik geef toe dat ik met deze slotalinea geen duidelijk antwoord geef op wat in de titel staat.

De linkse kerk en linkse dominees

Rik Min

Ik was geboeid door de rechtse kritiek op links, waarin met het begrip 'linkse kerk' wordt geschermd. Daar wil ik graag een beschouwing in de Vrijdenker aan besteden. Immers wij denken vrij, los van alle vooroordelen!

Tegenwoordig gaat men niet meer een uurtje per week naar een kerk, maar kijkt en luistert men dag en nacht naar de media. Vroeger hoorde je in de kerk een hoop rare dingen, die gewoon niet kunnen bestaan of niet kunnen kloppen. Daar denken we vanaf te zijn. Niets is minder waar. Elk mens wordt in westerse samenlevingen dagelijks blootgesteld aan beelden, geluid en listig verstopt nieuws, dat door derden voorgekookt is. Sterker nog: nieuws op politiek gebied blijkt vaak niet te kloppen. Zijn we ons die beïnvloeding wel bewust? (Ik noem het nog even geen hersenspoeling, maar kom er uiteindelijk wel op uit.)

Er zijn natuurlijk ontelbare dingen die men bij het 8-uur-journaal doorziet als zijnde niet echt waar, maar mijn stelling hier is dat de echte beïnvloeding veel subtieler gaat. Men zet ragfijne psychologische frames op waar de mensen onbewust in gaan geloven. Jarenlang gaan die boodschappen soms door. De term 'linkse kerk' – bijvoorbeeld – prikkelt en maakt linkse mensen boos. Maar eigenlijk is het gedeeltelijk waar. Want 'links' zit ook in een soort kerk met allerlei zelfbenoemde dominees. 'Linkse dominees'.

Onwaarheden

Vroeger werden onwaarheden voor waar versleten. Maar tegenwoordige onwaarheden – zoals wanneer het gaat over oorlogen gaat tegen landen die Amerika onwelgevallig zijn – zitten altijd verstopt in lekker leesbare artikelen. De overheid van die landen wordt dan een 'regime' genoemd. (Ik schreef er eerder over.) Dergelijke woorden zoals dictaturen en/of regimes worden uiteindelijk honderdvoudig nagepraat op straat, maar tegenwoordig zowel door linkse als rechtse dominees, valt mij op, tot die in Clingendael en Amnesty

International aan toe. Terwijl Franco, Pinochet, Hitler en Mubarak dictators waren. Vooral onwaarheden

met een verstopte rechtse politieke mening worden vaak handig en subtiel voor een groot links publiek geframed. Vooral als er geweld in het spel is. Want rechts weet dat 'links' nu eenmaal 'op tilt slaat' als er bijvoorbeeld geweld wordt gebruikt door gekozen presidenten of premiers (Poetin of Maduro).

Regime changes (die eigenlijk altijd contra-revoluties zijn) gaan altijd met geweld gepaard, en dat geweld mag dan wel, maar tegengeweld – namelijk je eigen land verdedigen – mag van het Nederlandse publiek niet.

Er zijn allerlei soorten onwaarheden. Ik noem hier een paar voorbeelden die velen in het verleden slikten voor zoete koek: "*Saddam Hoessein laat couveuses door zijn troepen in elkaar slaan*". "*Poetin, Saddam, Kadaffi, Xi, Milosevic, en Maduro waren of zijn allemaal dictators*". "*Russen schieten burger-vliegtuigen uit de lucht*". "*Maduro knecht zijn eigen volk*". Het lijkt Orwell's *1984* wel: wat wit is wordt zwart (Soekarno, socialisme, Sovjet Unie, en nu weer Rusland), en wat zwart is wordt wit gemaakt (Moebarak, Suharto, Israël en de inmengingen van de VS). Vijftig jaar geleden gebeurde het ook al. Wij geloofden de smoesjes waar de media mee kwamen toen de VS in 1954 in Korea en in 1964 in Vietnam – na het 'Tonkin incident' – de oorlog startten. Het persbureau Reuters speelt bij de geloofwaardigheid van dit soort leugens en valse voorwendsels inmiddels al 70 jaar een cruciale rol.

Linkse mensen zijn na de roerige jaren 70 en 80 van de vorige eeuw erg meegaand geworden. Er zijn linkse dominees opgestaan.

Vroeger waren die er niet veel.

Mient Jan Faber was ongeveer de eerste en hij bleek uiteindelijk vóór

bewapening en vóór het invallen in Irak te zijn. De mensen trappen erin, omdat hun praatjes niet rechts lijken, maar links aandoen. Jesse Klaver en Rob Jetten zijn voorbeelden van nu: typische zelfbenoemde progressieve ofwel linkse dominees. Ze bespelen hun achterban, net als vroeger pastoors en kapelaans. Men volgt ze, vreemd genoeg. Je mag bijvoorbeeld van die linkse dominees geen onderscheid maken tussen migranten en asielzoekers.

Beïnvloeding

De burgers zitten dan wel niet meer in een kerkgebouw, maar er wordt op allerlei mogelijke manieren dag en nacht op ze ingeprent en onbewust worden ze door vreemde zienswijzes beïnvloed. En dan heb ik het niet over reclame, die vandaag de dag ook immense vormen aanneemt, maar over politieke beïnvloeding. We moeten in het belang van de Nederlandse economie steeds rechtser worden. Er moet klassenvrede komen. En linkse dominees praten de bevolking dwaalwegen aan. Ergens voelt de burger wel nattigheid, maar kiest ten einde raad dan voor populist. Veel van deze dominees willen af van het links- en rechtsdenken. Maar dan is links uiteindelijk wel veel verder van huis.

Ik noem het hersenspoeling. Net als in Orwell's *1984*. De meest be-

kende hersenspoelingen lopen via subtiële, haast niet te vermijden *incentives*. Dat zijn slimme methodes om – bijvoorbeeld – mensen met een klein inkomen een koophuis aan te smeren of een elektrische auto aan te laten schaffen, of hen te verleiden om te gaan beleggen in aandelen om “later een leuk spaarpotje te hebben”. Of door belastingvoordeeltjes aan te bieden. We kennen toch nog wel de woekerpolis-schandalen? Of ze praten jongeren aan “dat er later voor hen geen goede pensioenen meer zijn”. Die mensen worden, als ze er dan uiteindelijk op ingaan, wel degelijk automatisch beïnvloed. Je waant jezelf huizenbezitter, maar bent het vaak helemaal niet. Maar je gaat onwillekeurig wel rechtser denken.

Wij moeten dat fenomeen, namelijk hoe we beïnvloed worden via de pers en de media, niet onderschatten. Zo was het al tijdens de Koude Oorlog en nu is het nog

een wetenschap geworden hoe mensen op het verkeerde been te zetten.

Derde weg

De bevolking is nog steeds opgedeeld in kerkjes. Met allerlei soorten psychologische, sociologische en communicatie-technieken wordt elke oppositie langzaam maar zeker weggemasseerd. Er zijn veel soorten ‘linkse kerken’ in links Nederland. Laten we het maar erkennen, dat is beter dan het te verzwijgen. Deze linkse mensen, groepen of partijen geloven – met de nadruk op geloven – tegenwoordig heel erg veel. Meer dan ze zelf denken. Grote groepen linkse mensen denken vaak niet meer in termen van, en geloven vaak niet meer in het onderscheid tussen, links en rechts. Terwijl rechts dat (uiteraard) wel doet. Die kennen hun belang. Rechts weet ook wel dat de aarde wordt verpest door de kapitalistische winsthonger. Links denkt meer ethisch en moralistisch en ziet

niet dat het probleem juist van de rechtse politiek komt. Ook internationaal. Ze denken in termen van de vroegere Derde Weg: iets tussen links en rechts in. (Vergelijkbaar met agnosten die ook niet kunnen kiezen.) Ze denken niet kapitalistisch te zijn, maar willen ook geen soci-

alistische maatschappij.

Dat ‘links’ beseft eigenlijk niet meer hoe de hazen – geo-politiek en macro-economisch – lopen. Omdat hun ‘dominees’ van Volkskrant, VARA en VPRO zo principieel anti-communistisch of anti-socialistische-landen zijn en de drie grotere linkse partijen langzamerhand daar ook mee besmetten. Ook denken deze linkse groepen verstand van nepnieuws te hebben en dat altijd wel te kunnen herkennen. Men denkt te veel dat Reuters, The Times, Der Spiegel, de VARA of de VPRO wel neutraal zijn. Van belang – voor de strekking van dit artikel –

is te vermelden dat de uitvinders van de term ‘Linkse Kerk’ niet doelen op de communisten.

We hebben er de laatste jaren veel staaltjes van gezien dat links eigenlijk zit te slapen, maar communisten juist niet: Syrië, pensioenen, Joegoslavië, Rusland, Libië, Hongkong, etc.. Men trapt makkelijk in de verhaallijnen – de frames – uit de USA via het persbureau Reuters. De gelovigen uit de ‘linkse kerk’ steunen zoals we steeds maar weer zien, bijna altijd de pogingen tot *regime changes* (contra-revoluties) (zoals recent in Venezuela en nu in Hongkong). De communisten in ieder geval niet. Die verdedigen de revoluties en de socialistische landen.

De vrijdenkers moeten dat fenomeen – hoe we met rechtse praatjes beïnvloed worden – niet onderschatten. De politieke beïnvloeding was er al tijdens de Koude Oorlog; en het is nog steeds zo. Er zijn goede boeken over die leugens van toen en nu geschreven [1] [2] [3].

In twee van mijn vorige artikelen voor de Vrijdenker “*GroenLinks heeft zich de kaas van zijn brood laten eten*” (2013-04) en “*Het ongelukkige van idealisme*” (2013-01) schreef ik al over medialeugens en nepnieuws en had ik het al impliciet over geloven i.p.v. echt de belangen te behartigen van de werkende bevolking en dit soort fenomenen echt wetenschappelijk uit te zoeken. In het begrip ‘linkse kerk’ is het woord kerk niet voor niets voor een deel waar. Pikken wij dat de vrijdenkers als onderdeel van de ‘linkse kerk’ worden gezien? Of maken wij wel onderscheid tussen geloven en wetenschap?

Anton Constandse zou het wel geweten hebben.

Bronnen en verwijzingen:

- [1] Jacques Pauwels, “De Groote Klas-senoerlog”, EPO Antwerpen, 2018
- [2] Jacques Pauwels, “De mythe van de goede oorlog. Les Etats-Unis et la Deuxième Guerre mondiale, De Verenigde Staten en de Tweede Wereldoorlog”, EPO Antwerpen, 2007
- [3] Tom Zwisser, “Permafrost”, De Blauwe Tijger, 2018

steeds zo. Juist bij de zogenaamde linkse media is de beïnvloeding het meest doortrapt. Dingen worden in een subtiel uitgebalanceerd regeltje verstoep in goede en leuke artikelen. Hoofdredacties weten precies wat goed voor ons is. Daar zit al de eerste sturing. Zelfbenoemde ‘linkse’ dominees of columnisten dragen vervolgens met allerlei onbewezen ‘waarheden’ en meningen ook hun steentje bij. De beïnvloeding gebeurt nu op een uitgekookte manier. En dan hebben we het niet over de reclame en de consument. Maar over politieke beïnvloeding. Het is haast

Welke gevolgen kan de ontdekking van buitenaards leven hebben voor de mensheid?

René van Elst

Dit stuk was mijn inzending voor de essaywedstrijd van 2019 van de Koninklijke Hollandse Maatschappij van Wetenschappen en de NRC. Het is niet in de prijzen gevallen. (Zie over de wedstrijd van 2018 het artikel van Jan Schot in De Vrijdenker van juli/augustus.)

(Science) Fiction

Is er leven elders in het heelal en zo ja, wat zouden de gevolgen kunnen zijn als wij dat ergens aantreffen? Of – laten wij deze mogelijkheid niet uitsluiten – als het ons aantreft? Zulke vragen vormen al meer dan een eeuw een schier onuitputtelijke bron van inspiratie voor auteurs van Science Fiction. In "The War of the Worlds" (1889) liet H.G. Wells, die als de grondlegger van deze tak van literatuur/lektuur wordt gezien, de Aarde bezetten door onvriendelijke Martianen. Sindsdien is buitenaards leven ons in allerlei soorten en maten voorgeschoteld, van vraatzuchtige eencelligen tot enge – niet zelden op mooie jongedames beluste – monsters, van humanoïden tot etherische energiewezens, van geleibollen met tentakels tot ballonachtige wezens zwevend in een atmosfeer, van planeetomspannende organismen tot koloniën van insectoïden die telepathisch aangestuurd worden door iets als een 'koningin'.

Niet onvermeld mag blijven dat al veel eerder gedacht werd dat er leven elders in het heelal zou zijn; zo veronderstelde Giordano Bruno (1548-1600) dat er in het heelal oneindig veel werelden zijn met oneindig veel intelligente wezens. Om nog maar iemand te noemen: de Franse astronoom Camille Flammarion (1842-1925) schreef in 1862 dat er vele bewoonde werelden zijn, waarop de zielen van overledenen verder leven of die bewoond zijn door hogere intelligenties.

Uiteraard hebben ook filmmakers zich op dit thema gestort; zo maakte Georges Méliès in 1902 de film "Le Voyage dans la Lune" waarin wij nogal komieke maan-

wezens te zien krijgen. Verder zijn er te veel voorbeelden om op te noemen. Heel lang leken de meeste buitenaardse wezens in speelfilms en TV-series – net als bij Méliès – sterk op gecostumeerde en uitbundig gegrimmeerde acteurs; de *imaging*-techniek van tegenwoordig maakt gelukkig meer variatie mogelijk. Dat betekent overigens niet dat we de resultaten nu meer serieus moeten nemen. Het meest interessant en serieus is het gebruik

dat van die techniek is gemaakt om denkbaar buitenaards leven uit te beelden in documentaires als "Alien Planet".

Dat tal van varianten van buitenaards leven zijn verzonden, is op zichzelf geen onzin. Het ligt voor de hand dat leven op andere hemellichamen – als het bestaat – andere vormen heeft aangenomen dan waar wij mee vertrouwd zijn. Tegelijk ligt het voor de hand dat er overeenkomsten zullen zijn; organismen die meercellig zijn en zich moeten voeden en voortbewegen op droge grond, in vloeistof of in een atmosfeer, moeten wel op punten vergelijkbaar zijn met het ongelooflijk veelvormige aardse leven. Dat organismen van enige omvang niet uit cellen zouden zijn opgebouwd, is moeilijk voorstelbaar; meercelligheid lijkt een vereiste voor een evolutionaire ontwikkeling naar een veelheid van grotere organismen met gespecialiseerde organen. Vermenging van genetisch materiaal heeft een sterk positief effect op zo'n ontwikkeling, dus hoe verder ontwikkeld het leven ergens is, des te groter is de kans dat we daar geslachtelijke voortplanting zullen aantreffen (niet noodzakelijkerwijs beperkt tot twee individuen). En des te groter is de kans dat we daar een zekere mate van bewustzijn, van intelligentie en uiteindelijk van communicatieve vaardigheid aantreffen.

Science (Fiction)

Naast de artistieke belangstelling voor publiektrekkend buitenaards leven is er serieuze wetenschappelijke interesse voor wat er in het heelal aan leven zou kunnen zijn. Bekend is het SETI-project, waarin gespeurd wordt naar radiosignalen uit het heelal die informatie bevatten. Steeds vaker is het onderzoek met robotverkenner naar onze buurplaneten en hun manen gericht op mogelijk (bestaan hebbend) leven en op mogelijke bouwstenen en gunstige omstandigheden voor leven. Een belangrijk aspect van buitenaards leven, misschien wel het belangrijkste

ste aspect vanuit wetenschappelijk oogpunt, zou dat zijn waar de celbiologie en biochemie zich mee bezighouden. Naar het schijnt is de kans op leven op koolstofbasis het grootst, omdat koolstof de meeste bindingen met andere elementen kan aangaan; silicium zou een alternatief kunnen zijn. Buitenaardse cellen zullen in ieder geval anders van opbouw zijn en anders functioneren dan de onze en dus een fascinerend nieuw terrein van onderzoek opleveren – als we ze te pakken kunnen krijgen...

Serius wetenschappelijk onderzoek loopt in de praktijk trouwens nog wel eens uit op een dubieuze media-hype. Denk aan het 'gezicht op Mars', de langwerpige ruimterots 'Oumuamua' die van buiten ons zonnestelsel kwam, de raadselachtige verduisteringen van 'Tabby's Star', microscopische sporen van verondersteld leven in van Mars op Aarde terechtgekomen meteorieten. Buitenaards leven 'leeft', zullen we maar zeggen. En dan hebben we het nog niet eens over het geloof (of 'geloof') in vliegende schotels, goden die kosmonauten waren, ontvoeringen door *aliens* etc..

De kans is klein

Aan te nemen is dat de eerste primitieve cellen op Aarde het resultaat waren van een paarhonderdmiljoen jaar pruttelen van een oersoep van in water opgeloste stoffen, niet in een poeltje – waar Darwin het over had – maar zeeën vol, met effecten van opborrelende mineralen, warmte, ultraviolet licht en bliksem en van meteorietinslagen die alles nog eens extra omroerden. Daarna heeft het nog een paar miljard jaar geduurd voor er geslachtelijke voortplanting kwam en nog later verschenen de meercellige organismen. Aangezien er menselijkerwijs gesproken ontelbaar veel planeten moeten zijn, is het denkbaar dat een vergelijkbare ontwikkeling ook elders hier en daar plaatsvindt of heeft plaatsgevonden, waar een planeet vloeibaar water heeft en een magnetisch veld dat straling tegenhoudt en waar ster en planeet lang genoeg bestaan. De ontwikkeling zou sneller kunnen gaan, maar ook langzamer.

Hoe dan ook, de kans dat je een planeet vindt van het vereiste soort is klein en als zich al iets van leven heeft ontwikkeld op het moment dat je arriveert, is het niet noodzakelijkerwijs erg interessant. De kans dat je op in-

telligente, aanspreekbare, liefst ook nog beschaafde en vredelievende, wezens stuit, is miniem. Op Aarde voldoet op dit moment ook maar één soort toevallig aan die criteria, althans naar eigen mening. In dit verband verdient het vermelding dat Dr. Frank Drake in 1961 een formule heeft gepubliceerd om te laten zien hoe men het aantal beschavingen in ons Melkwegstelsel berekend zou kunnen schatten, de Drake Equation.

Laten we wel met beide voeten op de grond blijven: het bereiken van exoplaneten of exomanen (met 'exo' wordt bedoeld: buiten ons zonnestelsel) moet, gezien de letterlijk en figuurlijk astronomische afstanden, als een illusie worden beschouwd en dus ook het aantreffen van leven aldaar. Realistischer is dan het vooruitzicht dat ooit eens signalen vanuit het heelal worden opgevangen die wel van een intelligente bron afkomstig moeten zijn. Communiceren met burens op een afstand van lichtjaren is echter een zaak van héél veel geduld.

Wat is leven?

De wedstrijdvraag roept nieuwsgierigheid op om welke reden of vanuit welke aanleiding deze gesteld is. Staat een ontdekking voor de deur? Voor dit moment zou het echter belangrijker zijn om helderheid te hebben over wat door de vraagstellers met 'buitenaards leven' en het 'aantreffen' daarvan wordt bedoeld. Binnen ons zonnestelsel – de Aarde even niet meegeteld – zijn geen serieus te nemen tekenen van leven gevonden, waargenomen of ontvangen. De beste kans biedt nog de diep onder een ijslaag gelegen oceaan op de Jupiter-maan Europa; het bestaan daarvan is althans vrij zeker. Stel dat daar over een aantal decennia iets wordt aangetroffen dat voor leven kan doorgaan, wat zijn dan de gevolgen voor de mensheid? Het antwoord klinkt flauw maar kan niet anders zijn dan: dat hangt ervan af. Wat voor soort leven is het, is het gevaarlijk voor ons soort leven, zo niet, kunnen wij er iets mee, levert het nieuwe kennis op? Stel dat het om een soort kleine visjes zonder centraal zenuwstelsel gaat, die goed eetbaar en heel smakelijk zijn, die goed gekweekt kunnen worden op Aarde en zich razendsnel voortplanten... dan hebben wij – vegans inbegrepen – een nieuwe voedselbron.

Nu is dit waarschijnlijk niet het soort gevolg waar de vraagstellers aan dachten. Het is toch leuker om te lezen over een ontmoeting met een buitenaardse beschaving die wetenschappelijk/technisch superieur is; dat moeten die luitjes wel zijn want zo'n ontmoeting is alleen nog enigszins denkbaar als zij met *warp speed* hierheen zouden komen. Verder is natuurlijk van belang of zij de Aarde willen veroveren zoals de Marswezens van Wells, dan wel in vrede willen leven en ons allerlei nuttige dingen leren en ons opnemen in hun Galactische Unie van Volkeren.

Wat als...

Zo dwaalden wij al fantaserend weer even af naar het terrein van de Science Fiction. Laten we nu eens stellen dat ooit op Europa eenvoudig cellulair leven wordt aangetroffen. Als die levensvorm geen gevaar voor ons oplevert, zou het gevolg alleen zijn dat we er een interessant nieuw onderzoeksterrein bij hebben. Het is enigszins vergelijkbaar met het vinden van een nieuwe diersoort op Aarde, zoals in de afgelopen eeuwen herhaaldelijk is gebeurd; denk maar aan het Vogelbekdier. Voor de wereld-

bevolking heeft het net zo min consequenties als de maanlandingen of de recente foto van een zwart gat; het leven gaat gewoon door. Hetzelfde geldt als een Marswagentje aanwijzingen vindt dat er lang geleden primitief cellulair leven op Mars is geweest.

Je zou je nog wel iets kunnen voorstellen van consequenties in de sfeer van het geloof. Valt daar iets over te zeggen in de wetenschap dat er zo'n 4000 religies zijn op onze planeet? Zeker, met verschillende aantallen aanhangers, maar die aantallen zeggen niets over het inhoudelijk belang of het waarheidsgehalte. Gemakshalve beperken we ons hier tot het christelijk geloof. Gelukkig is het antwoord als het om deze religie gaat, althans om de EO-variant daarvan, niet zo moeilijk. In de Bijbel wordt helemaal niet gesproken over buitenaards leven. Een recent artikel op de EO-website laat enkele gelovige wetenschappers aan het woord die daarom geen enkel theologisch probleem zien in het bestaan van zulk leven. Toch is het maar de vraag hoe zij zouden reageren als signalen van een andere wereld zouden aantonen dat daar intelligente, beschaafde en sympathieke wezens leven en vooral als die een bepaald geloof of juist helemaal geen geloof aanhangen. Heino Falcke, hoogleraar radioastronomie en astrodeeltjesfysica aan de Radboud Universiteit Nijmegen, is er alvast zeker van

dat zij in God geloven, evenals "wij hier op aarde". Falcke scheert iedereen over één kam, buitenaardsen inclus. En natuurlijk moeten ontdekkers ook missionarissen zijn. Hij zegt in het bedoelde artikel: "mochten ze bestaan, dan zou ik benieuwd zijn hoe zij God in hun leven ervaren. En ik zou hen uitleggen, hoe wij hier op aarde met Hem leven. En mocht ik ooit naar hen toe kunnen reizen, dan zou ik die buitenaardse wezens zeker een bijbel brengen."

Laten wij die buitenaardsen maar toewensen dat zij niet door "ons" ontdekt worden!

Atheïstisch Verbond

INGEZONDEN MEDEDELING

Atheïsmedag 2019 van het Atheïstisch Verbond

De atheïsmedag is op **zondag 3 november in stadskasteel Oudaen, Couwenhovezaal, Oudegracht 99, Utrecht**.

Niet alleen leden van het Atheïstisch Verbond, maar ook andere belangstellenden zijn welkom.

De entreprijs is in de voorverkoop 12,50 euro voor leden, 17,50 euro voor niet-leden.

Aan de zaal is dit 15 euro voor leden, 20 euro voor niet-leden tegen contante betaling.

Tickets bestellen kan binnenkort via de website van het AV.

Tijden: **13.00 uur zaal open, 13.30 uur aanvang**, ongeveer 17.00 uur einde van het programma. Daarna naperen in Grand Café in de voormalige ridderzaal van Oudaen. Koffie en thee in de zaal zijn gratis; drankjes in het café niet, hier kan met pinpas betaald worden. Koffie en thee in de zaal zijn gratis; drankjes in het café niet, hier kan met pinpas betaald worden.

Programma:

- Inleiding door Kees Hiddinga, voorzitter van het Atheïstisch Verbond over (voor)rechten van religies en gelovigen.
- Lezing door Jan-Willem Nienhuys (scepticus, religiekriticus en vrijdenker, dus atheïst) over Macht en religie. Alle voorrechten van religie zijn overblijfsels van de vrijwel onbeperkte macht waarvan de religie zich in het verleden heeft meester gemaakt.
- Lezing door een bestuurslid van het Atheïstisch Platform Vlaanderen over rechten van gelovigen en over atheïsme in België.
- Pauze met een boekenmarkt. Boeken over atheïsme kunnen gekocht worden tegen contante betaling
- Een bijzonder optreden van Bart Collard (schrijver, o.m. op The Post Online, en entertainer) "mentalist show, mind reading for atheists".
- De huldiging van de atheïst van het jaar 2019. (De naam wordt niet van tevoren bekend gemaakt.)
- Een optreden van Floris van den Berg (filosoof, schrijver, onze atheïst van het vorig jaar) "Atheism rocks".

Antieke liefde van Lesbos

Anton van Hooff

In 2008 kwam een curieuze zaak voor de Griekse rechter. Een groep bewoners van het eiland Lesbos eiste dat een vereniging van homoseksuele vrouwen die 'lesbisch' in de naam voerde, dat predicaat liet vallen. Dat woord zou alleen op het eiland, niet op seksuele geaardheid mogen slaan. De rechter wees de eis af...

De verbinding tussen 'Lesbos' en 'lesbisch' is te danken aan de grootste vrouwelijke dichter uit de oudheid: Sappho (ca. -600) die van dat eiland afkomstig was. Zij behoorde tot een nieuwe generatie poëten die niet meer zoals Homeros in de gedragen versmaat van de hexameter epen schreven, maar ze maakten in soepeler metra liedteksten die met de lier werden begeleid, vandaar de betiteling lyriek. Ze waren ook lyriici in de zin dat ze lucht gaven aan hun gevoelens: haat, politieke hartstochten, het genot van drinkgelagen (*symposia*) en natuurlijk de liefde, voornamelijk die voor knappe knapen. Over de plaats van wat liefde van heren voor puberjongens was, heb ik eerder in dit blad geschreven ter nuancering van de moderne mythe dat homoseksualiteit in de oudheid doodgewoon was.^[1] Daarbij wordt altijd gedacht aan mannen, maar hoe zat het met vrouwen? Omdat vrijdenkers zich altijd hebben ingezet voor seksuele permissiviteit, is het dienstig ook de gelijkgeslachtelijke liefde tussen antieke vrouwen te karakteriseren.^[2] Centraal in het verhaal moet Sappho staan.

Was Sappho van Lesbos lesbisch?

In het Victoriaanse tijdperk werden haar gedichten gekuist of kuis geïnterpreteerd.

Daarentegen werd zij in de moderne tijd de antieke kampioen van gelijkgeslachtelijke liefde tussen vrouwen. Een aantal bedenkingen zijn echter op hun plaats. Zoals veel antieke poëten maakte Sappho gelegenheidsgedichten, in het bijzonder bruiloftsliederen. Dat waren wisselzangen, door jongens- en meisjeskoren gezongen, wanneer de bruid tegen de avond van het ouderlijk huis naar dat van haar echtgenoot werd gebracht. Van Sappho's huwelijksliederen hebben we alleen flarden over zoals deze:

Avondster, jij brengt alles terug
wat de stralende morgenstond verstrooit;
brengt het schaap, brengt de geit,
maar haalt van de moeder weg
haar meisje.

fragment 104a

Dit moet de 'klacht' van de meisjes zijn. Wat de jongens antwoordden, kunnen we opmaken uit de vertaling of bewerking die Catullus, groot bewonderaar van Sappho^[3], aan een huwelijkslied gaf. Twee coupletten daaruit:

Avondster, is er een wreder hemelvuur dat zich aan de hemel beweegt?

Jij die het bestaat de dochter te ontrukken aan de omhelzing van haar moeder,
de dochter zich vastklampend te ontrukken aan moeders omhelzing en het kuise meisje uit te leveren aan de vurige man.
Wat doen vijanden wreder na innamen van een stad?
Hymen, o Hymenaeus, Hymenaeus kom, o Hymenaeus!

Hymen is niet het maagdenvlies^[4], maar net als Hymenaeus de godheid van de consummatie van het huwelijk. De jongens repliceren:

Avondster, is er een welkomeer vuur dat aan de hemel oplicht?

Jij die met je vlam het beloofde huwelijk bevestigt, dat mannen, dat ouders tevoren zijn overeengekomen. Maar ze voltrokken het niet voordat jouw licht zich verheef.

Wat wordt door de goden welkomeer gegeven dan dat gelukkige uur?

Hymen, o Hymenaeus, Hymenaeus kom, o Hymenaeus!

Het beroemdste gedicht van Sappho^[5] laat zich eventueel nog verstaan als verregaande lof voor een bruid

Hij lijkt mij aan de goden gelijk
te zijn die tegenover je zit en
van dichtbij luistert
naar je zoete stem
en je verlokken lach, wat mij
het hart in de borst ontzet.
Want zie ik jou maar even, dan
verlies ik mijn stem,
loopt een fijn vuur onder de huid
zien de ogen niets meer, suizen de oren.
Koud zweet breekt uit. Rilling
pakt me geheel, bleker dan hooi
ben ik, nagenoeg dood
schijn ik...

fragment 31

Sappho zegt dus verbijsterd te zijn dat die man zo ijselijk of goddelijk koel blijft in de nabijheid van het meisje, dat haar hoofd en lijf op hol brengt. Ze spreekt zich over haar affectie duidelijker uit in dit gedicht, dat ik geprobeerd heb in haar versmaat, de Sapphische strofe^[6], te vertalen – accent op de dikgedrukte lettergrepen:

Vindt de een dat ruiters, een ander voetvolk,
die weer vloten het allermooiste schouwspel
biedt op aarde, ik wil beweren: slechts wie
ieder maar liefheeft.
Simpel zat mijn punt te bewijzen: ieder
kent de vrouw die alle personen verre
sloeg als schoonheid: Helena. Zij verliet de
beste der mannen,
ging zo weg en voer naar het verre Troje.
Geen besef van kind en haar lieve ouders.
Eros leidde haar van de rechte wegen;

liefde voltrekt zich.

**Kneedbaar toch ons hart, dat van sterflijke mensen.
Luchtig volgt het zo maar een zoete inval.
Mijn idee: Anaktoria die niet meer
hier kan verblijven**

**Háár bevallig lopen nog eens te mogen
zien, nog eens de glans van haar heerlijk kijken...
daarvoor geef ik grif de parades, alle
legerformaties.**

fragment 27A

Dit gedicht is gemaakt in een tijd dat Griekse kantonnale staten, *poleis*, gingen beschikken over echte vloten en gesloten legerformaties van zwaargewapende infanteristen. Wie kan zich zelfs tegenwoordig onttrekken aan de aparte schoonheid van een opstomende vloot of een parade? Daarom heb ik dit gedicht wel eens gepubliceerd als een vrouwelijk protest tegen militarisering. Die Anaktoria, die al deze schoonheid te boven gaat, moet een van de meisjes zijn geweest die een tijd aan haar zorg waren toevertrouwd. Het ging om jonge vrouwen van goeden huize die door Sappho werden opgevoed tot aantrekkelijke bruiden door hen muzisch te scholen. Oneerbiedig gezegd: Sappho was de directrice van een kostschool. Als docente ontwikkelde zij sterke affecties voor haar leerlingen. In de moderne tijd ligt dan het gevaar van strafbare ontucht op de loer, maar in de Griekse oudheid had zo'n erotische en zelfs seksuele relatie in de opvoeding haar plaats. Mannelijke pederastie werd stevast als pedagogisch nuttig verdedigd. Paren van een oudere vrouw en een meisje zouden ook in Sparta hebben bestaan, net als in het fameuze Spartaanse leger van mannen en knapen.

Toch wel onmiskenbaar lesbisch uit Sappho zich in een gedicht waarin ze zich rechtstreeks biddend tot de liefdesgodin Aphrodite richt en smeekt haar ook nu te hulp te komen zoals ze dat bij een eerdere gelegenheid had gedaan:

**Stralend met je onsterfelijke glimlach
vroeg je mij wat er aan scheelde:
'Waarom riep je mij?
Naar wie hunkert je verwarde hart?
Wat moet ik doen om je liefde
beantwoord te krijgen?
Over wie klaag je, Sappho?**

Twee vrouwen in één mantel

**Nu ontloopt zij je,
maar morgen zal zij jou
zoeken.
Nu aanvaardt zij geen
geschenken
maar straks zal zij ze
geven.
nu wil ze jouw liefde niet
maar spoedig zal zij je
beminnen
ondanks zichzelf.'**

fragment 1

Het Grieks laat er geen twijfel over bestaan dat het om een 'zij' gaat. Misschien waren er explicietere gedichten, maar die zijn in de overlevering weggefilterd; alleen het gedicht over haar lichamelijke reacties is door citering via manuscripten overgeleverd. Waarschijnlijk had men in Byzantium nog het volledige werk van haar, die in een epigram de tiende Muze wordt genoemd. Maar haar ontuchtelijke poëzie kon niet door de beugel van het christendom. In de oudheid was zij uiterst populair zoals de talrijke papyrusfragmenten uit hellenistisch en Romeins Egypte bewijzen. Die zijn juist door hun versnipperde vorm intrigerend:

Twee vrouwen maken elkaar het hof

**Liefde zoals een valwind zich werpt op eiken
schokte mij van voet tot kruin**
fragment 47

...
**Liefde de radbraker beroert me weer
het zoetbittere kruipdier**
fragment 130

In het volgende fragment is uit het Grieks duidelijk dat de ik-figuur een vrouw is

**Gedoken de maan
en het Zevengesternte.
Dit is het midden van de nacht.
Het uur vergaat, maar ik
slaap alleen.**

fragment 94

Dat Sappho het met meisjes hield, daarvan was de oudheid overtuigd. Ovidius, de grote liefdesdichter, laat haar schrijven:

**...de honderd andere meisjes die ik - niet zonder
blaam - beminde.**

Heldinnenbrieven 15,13

Dit laat Ovidius Sappho aan haar verre geliefde Phaon weten, de man, met wie ze een hartstochtelijke liefde had beleefd. Met deze brief volgt de grote liefdesdichter de traditie dat Sappho zoals mannelijke pederasten niet eenkennig was. Toen Phaon niets meer van haar wilde weten, zou ze zich van de rots van het eiland Leukas in zee hebben gestort. Zij had ook een dochtertje, Kleïs. Daarom zijn moderne begrippen als homo- of bisexualiteit niet adequaat. Puberjongens, en in het geval van Sappho

dito meisjes, konden een tijdlang het voorwerp van liefde voor (getrouwde) volwassenen zijn, tot zij zelf volwassen werden en op hun beurt relaties met vrouwen en knapen aangingen. Die met pubers waren per definitie van voorbijgaande aard. Ze waren niet problematisch, want het was duidelijk dat de volwassene zijn/haar wil oplegde aan de ander die willig moest worden gemaakt. Acceptabele liefde was asymmetrisch: man-vrouw, man-knaap en vrouw-meisje. Relaties tussen mensen van gelijke leeftijd en stand riepen de vraag op wie de 'onderliggende' partij was.

Lesbisch heetten verhoudingen tussen vrouwen in de oudheid niet. Het Griekse werkwoord 'lesbiën', *lesbiazein*, stond voor ongeremd seksueel gedrag bij vrouwen, in het bijzonder pijpen. Er is wel een versje dat liefde tussen vrouwen als een specialiteit van de bewoonsters van het eiland aanduidt:

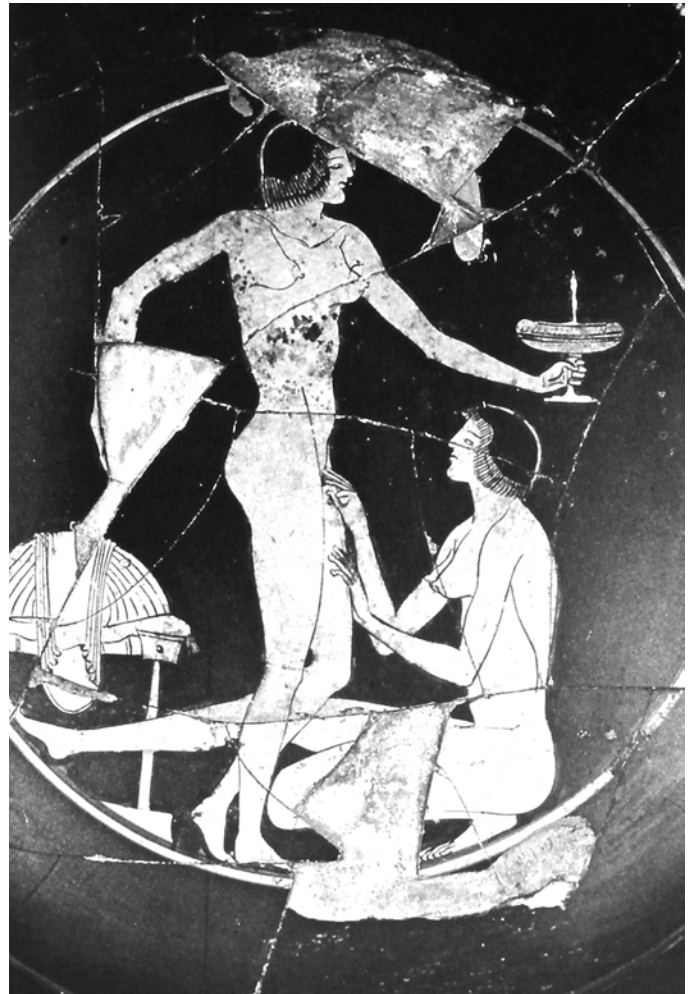
Met de purperen bal trof me
weer de goudharige Eros.
Hij verlokt me om te spelen
met het fraaigesandaalde meisje,
maar zij, want ze is van het welbewoonde
Lesbos, hoont mijn haar -
ja, het is wit - en houdt de adem in
voor een ander, een vrouw
fragment 13

Een archaïsch woord voor een lesbiëne is tribade van het Griekse *tribas*. *Tribein* betekent wrijven. Ook de Romeinen, die in het algemeen afwijzend stonden tegenover wat ook voor hen *l'amour grec* was, gebruikten dit Griekse woord. Alleen een christelijke schrijver, Tertullianus, maakte door een Latijns woord duidelijk wat zo'n vrouw deed. Zij was een *frictrix* – denk aan ons woord 'frictie'; het Surinaams Nederlands heeft het plastische 'schuurmeid'.

Onmiskenbare afbeeldingen van vrouwelijk seksueel verkeer zijn er anders dan bij mannen niet. Op een Griekse steele streelt een vrouw de kin van een ander, een gebaar dat bij mannen-knapen en mannen-vrouwen geldt als het maken van avances. Hoe intiem zijn op een andere aardewerkschildering de twee vrouwen die in één kleed gewikkeld zijn? Het meest expliciet lijkt de afbeelding van een naakte vrouw die geknield een andere vrouw vingert. Het is echter ook mogelijk dat het twee prostituees hetaeren zijn die hun intieme delen parfumeren of zalven ter voorbereiding van hun diensten bij het drinkgelag.

Er zijn wel afbeeldingen van vrouwen die in de weer zijn met een dildo, in het Grieks een *olisbos*, glijder. Ook literaire vermeldingen laten geen misverstand toe. De Byzantijnse lexicograaf de Heilige Photios (ca. 810 – ca. 893) verklaart *olisboi* als 'lederen schaamdelen' en bij een woord voor 'geil' zegt hij: 'Geile vrouwen zullen olisboi gebruiken'.

Als metoniem voor *olisbos* spreekt een vrouw van een 'slaapmaker', *baubôn*, in een conversatie die Herodas (3de eeuw voor 0) in de mond legt van twee dames te Alexandrië, in zijn zesde *Schets* of *Mime*. De ene, Koritto, vraagt: 'Zeg me alsjeblieft wie de rode slaapmaker voor je naaide?' Het blijkt dat het ding van dameshand tot dameshand is gegaan. De ander, Metro, noemt als producent de schoenmaker Kerdôn (Winstmaker). Hij is een immigrant uit Griekenland die het seksspeeltje zwart

Twee vrouwen helpen elkaar

fabriceert. De kwaliteit van zijn producten is Athena, godin van het handwerk, waardig. Hij kwam met twee stuks bij Koritto langs. Bij het zien ervan sprongen haar ogen uit de kassen: zo 'uitstekend' krijgen mannen hun piemel niet. En dat niet alleen: zacht als slaap en banden van wol, geen riemen. Je zult geen aardiger schoenmaker voor een vrouw vinden. Metro vraagt waarom ze die tweede dildo heeft laten gaan. Heus, Koritto had alles geprobeerd. Ze zoende hem, wreef zijn kale hoofd, goot iets zoets in, noemde hem 'pappie', alleen haar lichaam liet ze niet gebruiken. Ze had dat eventueel best gewild, maar er was een andere vrouw in de buurt. Kerdôn wilde onder geen beding vertellen voor wie de andere dildo bestemd was. Metro wil de weg naar de schoenmaker weten. Ze neemt snel afscheid, want 'iemand is hongerig'. Onder de natte dromen die droomduider Artemidoros (tweede eeuw) beschrijft en verklaart, is er een die op intiem verkeer tussen vrouwen slaat:

Als een vrouw (in de droom) door een andere vrouw wordt bevredigd, zal zij van haar man worden gescheiden, of zij wordt weduwe (1,80).

De meest uitgebreide, maar als het erop aankomt toch nog versluisende bron over lesbisch verkeer is te vinden in een van de *Hoerengesprekken* van Loukianos (ca. 125 – ca. 180):

- Klonarion: Rare dingen horen we over jou, Leaina: dat de rijke Lesbische Megilla als een man van je houdt en dat jullie met elkaar slapen. Ik heb geen idee wat

jullie dan met elkaar uitvoeren. Hoe zit dat? Je bloost? Kom, zeg me of dat klopt.

- Leaina: Het klopt, Klonarion, ik schaam me, want het is wel ongewoon...
- Kl. Voor de draad ermee, wat wil die vrouw? Wat doen jullie als jullie met elkaar slapen? [...] is zij soms een tribade, want men zegt dat er van die vrouwen op Lesbos zijn die er mannelijk uitzien, maar het niet met mannen willen doen, maar zelf als mannen met vrouwen vrijen.

Leaina vertelt dat ze als citerspeelster optrad bij een partijtje van Megilla en de ook de zeer rijke Demonassa; ze gingen gedrieën naar bed, met Leaina in het midden. Eerst gaven de twee Leaina tongkussen. Ze omhelsden haar en kneedden haar borsten; toen Megilla al wat verhit was, verklaarde ze een man te zijn, Megillos. Leaina vroeg: 'Heb je een mannelijk lid en bedien je Demonassa zoals mannen doen?' 'Dat niet,' zei Megilla, 'maar je zult het mij op een eigen, veel prettiger manier zien doen.' Megilla verzekert geen hermafrodit te zijn. 'Ik ben precies als jullie geschapen, maar smaak, begeerte en al het andere zijn die van een man.' 'En dat is,' zei ik, 'je genoeg, de begeerte?'

'Geef je maar over, Leaina, als je me niet gelooft,' zei zij, 'en je zult merken dat ik in niets bij mannen achterblijf. Want ik heb iets dat tegen een mannenlid opweegt. Geef je over, je zult wel zien.'

Ik gaf me over, Klonarion, omdat ze zo aandrong, me een kostbaar halssnoer gaf en een paar fijn linnen tunieken. Toen omhelsde ik haar als bij een man. Zij ging haar gang, kuste, hijgde en leek me buitengewoon te genieten.

- Kl. Wat deed ze, Leaina? En hoe, zeg me dat toch alsjeblieft.

- L.: Vraag niet naar details, die zijn te gênant. Voor geen geld ter wereld zou ik het zeggen.

Zoals gezegd konden de Romeinen in het algemeen niet veel begrip opbrengen voor het volgen van de 'Griekse beginselen' zoals Gerard Reve homofilie^[7] noemde. Zo werd ene Philaenis als een manwijf door de spotdichter Martialis (ca. 40 – ca. 103) beschimpt:

**Jongens ramt tribade Philaenis
en in geilheid woester dan een man
werkt ze elf meisjes per dag af.**

Ze bedrijft sport als een man en voedt zich ook zo. Nadat ze met dit alles aan haar lusten voldoet, pijpt ze niet – ze vindt dit weinig mannelijk – maar beft ronduit de meisjes in hun kruis.

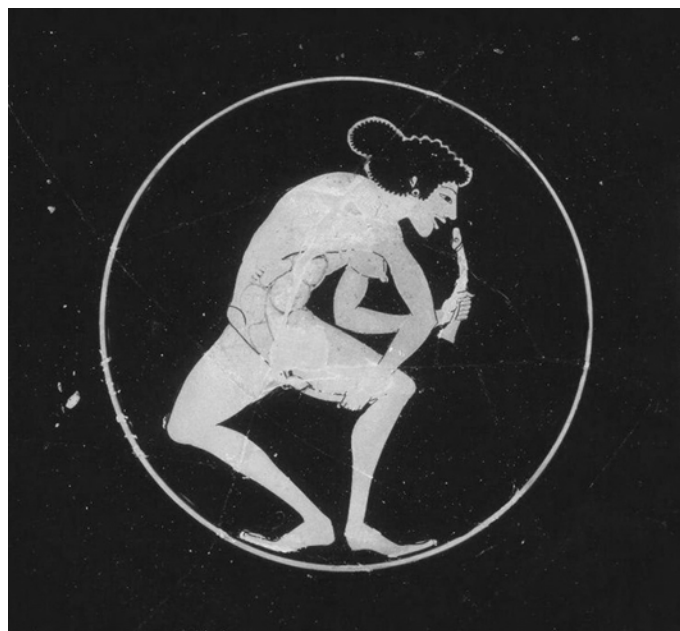
**Mogen de goden je, Philaenis, tot bezinning brengen,
jij die kutlikken mannelijk vindt**

Epigrammen 7,67

Ook Bassa viel alleen op vrouwen. Zij was altijd alleen in het gezelschap van vrouwen, zodat ze gold als een nieuwe Lucretia.^[8]

**Maar jij, hoe verschrikkelijk, Bassa, bleek een neuker.
Je bestaat het dat twee kutten zich samenvoegen:
onnatuurlijke Venus imiteert de man.**

Epigrammen 1, 90,6-8

Masturberende vrouw

Het ontstaan van tribaden en nichten wordt door de fabeldichter Phaedrus (4,16) verklaard uit dronkenschap van Prometheus, mythische schepper van het mensdom. Hij had net de genitaliën van beide geslachten gevormd toen hij door de Wijngod te eten werd gevraagd. Het werd laat en de drank stroomde rijkelijk door zijn aderen toen hij wankelend en slaperig thuiskwam. In die toestand voorzag hij mannen van een vulva en vrouwen van mannelijke delen. 'Daarom wordt nu aan de verkeerde kant genot gezocht.'

[1] Hellas was geen homohemel, De Vrijdenker 48.8 (oktober 2017)19-22.

[2] Dit stuk is een bewerking van een hoofdstuk uit mijn Antieke liefde, dat in maart 2020 bij Omniboek uitkomt.

[3] Hij noemde zijn geliefde Lesbia.

[4] Dat zagen antieke medici letterlijk niet zitten. Bloeding bij het eerste seksuele contact was volgens hen te wijten aan de forcering van de vagina.

[5] Dit is mijn prozaversie, maar er zijn ettelijke meer poëtische versies, zoals in: van Mieke de Vos, Sapfo Gedichten, Athenaeum – Polak & Van Gennep, Amsterdam 1999 en als Salamander 2004, p. 20.

[6] Een versmaat toegepast door J.C. Bloem in het gedicht 'Na de bevrijding' uit 1945:

Dit beleefd te hebben, dit heellijfs uit te
Mogen spreken, ieder ontwaken weer te
Weten: heen is, en nu voorgoed, de welhaast
Duldloze knechtschap –
Waard is het, vijf jaren gesmacht te hebben,
Nu opstandig, dan weer gelaten, en niet
Eén van de ongeborenen zal de vrijheid
Ooit zo beseffen.

[7] Is het woord nog steeds taboe onder homoseksuelen? Het werd denigrerend gebruikt in protestantse kring, maar het is als Grieks-Griekse woordvorming zuiverder dan het hybride, namelijk Grieks-Latijnse 'homoseksualiteit'.

[8] Deze werd door koningszoon Sextus Tarquinius in -509 verkracht. Om haar eer te bewaren stak ze zich dood na aan haar man en vrienden onthuld te hebben wat haar was overkomen. Toen zwoeren bij de bebloede dolk een einde te maken aan het koningschap. Zo werd Rome een republiek.

INGEZONDEN MEDEDELING

Het zevende seizoen van de maandelijkse Vrijdenkersmeeting de Tafel van de Rede Deventer is weer begonnen. Elke tweede donderdagavond van de maand wordt de Vrijdenkersmeeting om 20.00 uur gehouden in De Fermerie, Muggeplein 9, 7411 NW Deventer.

Het programma tot en met december 2019

Oktober 2019

Op donderdag 10 oktober 2019 komt Alexander de Roo (voorzitter van de Vereniging Basisinkomen) spreken over de perspectieven van het Basisinkomen. Hoe kunnen we de economische invulling doen en het regime van toeslagen en uitkeringen vernieuwen?

November 2019

Op donderdag 14 november 2019 gaat Erdal Balci (columnist in de Volkskrant en HP/deTijd) in op de politieke Haat-fobieën. Om mensen weg te zetten worden er alsmaar fobieën uit de culturele afkeerkast gehaald.

December 2019

In december houden we eenmalig de Vrijdenkersmeeting op de tweede dinsdag van de maand op 10 december 2019. Dan zal Hans de Vries (voorzitter van de ASP) aandacht besteden aan de 100 jaar geleden overleden Ferdinand Domela Nieuwenhuis. Zijn socialistische, atheïstische, antimilitaristische en anarchistische nalatenschap zal de revue passeren.

Op de maandelijkse vrijdenkersmeeting heb je de kans om je kennis te vergroten op een prettige en ongedwongen manier. Na de lezing is er voldoende ruimte om met elkaar van gedachten te wisselen en over het onderwerp te discussiëren en je blik te verruimen. De drankjes zijn voor eigen rekening. We staan open voor een bijdrage in de kosten.

Geef je op door een e-mailtje te sturen naar: vrijdenkersmeeting.deventer@asp-politiek.nl

Het Spinozahuis

(Nadere informatie bij de ingezonden mededeling op pag. 7)

Onze grootste filosoof, Baruch Spinoza, heeft enige tijd (1661-1663) in Rijnsburg gewoond. Hij huurde er een kamer in de woning van de chirurgijn Herman Homan. Hij heeft daar geschreven en zijn lenzen geslepen. Zijn jaren in Rijnsburg behoorden tot zijn meest vruchtbare. In 1663 is Spinoza naar Voorburg verhuisd. Daarna verhuisde hij naar Den Haag, waar hij in 1677 is gestorven. Het huisje in Rijnsburg kwam in 1896 te koop. Spinozakenner Willem Meijer zorgde ervoor dat het pand werd aangekocht om daarin een museum in te richten. In dit museum bevinden zich onder andere de bibliotheek van Spinoza en een aantal bijzondere edities van zijn werken. Vanaf dit najaar zullen in het Spinozahuis wisselende tentoonstellingen te zien zijn. De eerste tentoonstelling is gewijd aan Adriaan Koerbagh, die zich in de kringen rond Spinoza bevond.

Het Spinozahuis is van dinsdag tot en met zondag geopend van 13:00 tot 17:00.

Adres: Spinozalaan 29, 2231SG Rijnsburg.

Wie met het openbaar vervoer komt, moet bij station Leiden Centraal bus 20 of 21 richting Noordwijk nemen. U kunt het beste uitstappen bij halte Splitsing.

<https://www.spinozahuis.nl/spinoza-museum-rijnsburg/>

ERRATA IN DE VRIJDENKER VAN SEPTEMBER

Tot onze spijt heeft het zetfoutenduiveltje (ja, daar geloven wij heilig in!) nogal huis kunnen houden in ons vorige nummer.

Pag. 9, rechter kolom. Bij het vullen van het tekst-*frame* in het opmaakprogramma zijn delen van de tekst door elkaar geraakt. Na het kopje 'Dilemma's' tot het plaatje onderaan moet de tekst luiden:

Moeten we alles doen om mensen te helpen? In het geval van xenotransplantatie wordt de prijs betaald door de dieren die de organen leveren, de varkens. Zij worden gekloneerd en met de embryonale klonen wordt 'gewerkt'. We creëren een levend organisme louter tot gebruik voor onszelf. Dat dit gebruik goed is – de gekloonde varkens zijn niet alleen orgaandonor maar ook onderzoeksmodel ter bestrijding van ernstige menselijke ziektes, zoals spierziektes – rechtvaardigt nog niet het puur instrumentele karakter ervan. Duitse onderzoekers die werken met gekloonde varkens garanderen het welzijn van de dieren maar daar valt het een en ander op af te dingen.[2] Ze worden niet gehouden in natuurlijke omstandigheden – leven in een volkomen steriele omgeving is wat anders dan rollen in de modder – en ze worden onderworpen aan proeven en uiteindelijk doorgemaakt als de organen moeten worden verwijderd. Heiligt het doel de middelen? Voor iemand die varkensvlees eet zal dat het geval zijn; een veganist zou daar wel eens heel anders over kunnen denken. En met reden. Varkens kloneren, modificeren en vervolgens doden om het menselijk leed te verzachten is een vorm van speciësisme: discriminatie op basis van soorten. Is dat rechtvaardig? Indien de techniek betrouwbaar blijkt met slechts een verwaarloosbaar risico voor de mens en er 121 varkens moeten worden gekloneerd en gedood om 121 mensen aanzienlijk langer in goede gezondheid te laten doorleven, een lastige afweging. Maar zover zijn we nog lang niet. Welke prijs willen we de varkens laten betalen om ooit zover te komen?

Pag. 21, artikel 'Debat over Groen Liberalisme', rechter kolom, regel 7 en regel 12: 'verwerkt' moet zijn 'verwekt'.

Zelfde alinea, 2e regel van onder: 'maar deze niet worden aangekeken' moet zijn: 'maar deze niet kan worden aangekeken'.

p. 27: In de tweede regel van de column moet '1989' gelezen worden als '1990'; in de derde regel van de laatste alinea hoort '1990: .' niet thuis.

Terzijde

Column van **Sicco Polders**

Kinderen en milieu

De Duitse lerares Verena Brunschweiler ▼ veroorzaakte begin dit jaar veel ophef met haar boek waarin ze betoogt dat het afzien van kinderen de beste 'bijdrage' is aan een goed milieu.

Zoals onlangs ook mijn vrouw haar verre vlieg-reis wilde vergoelijken: "Ach, ik heb geen kinderen." Maar het niet nemen van een kind is niet per definitie een milieuvriendelijke maatregel. Natuurlijk, het is geen

onlogische gedachte dat jezelf voorplanten milieubelastend is. De mens met al zijn verbruik, vernielzucht en vuilproductie is grotendeels verantwoordelijk voor de klimaatcrisis. Een kind is een nieuw mens, dus nog meer schade.

Maar op deze redenering valt het een en ander af te dingen. Bijvoorbeeld, dat CO₂-uitstoot een van de grootste problemen is, maar bij lange na niet alle uitstoot te herleiden valt tot individuen. De uitstoot wordt niet per se minder als er minder mensen zijn. Zeker niet zolang de mensen die er wél zijn volop consumeren en vervuilen en geboortebeperving in bijvoorbeeld veel Afrikaanse en Aziatische landen niet aan de orde is. Trouwens, de nieuw geborene kan naast zijn voetafdruk juist een bijdrage gaan leveren aan de oplossingen voor een beter milieu. Wellicht dat de nieuwe generatie meer engagement heeft, al is het alleen al omdat het hen nog directer gaat raken. Een nu geboren kind zal straks in 2035 een urgentie voelen die nog groter zal zijn dan die de jongeren nu al voelen – als het dan niet al te laat is.

Het is trouwens helemaal niet aan te raden een geboortepolitiek te beginnen. Naast dat het ingaat tegen onder meer het recht op autonomie, is het verre van bevorderlijk voor de negatieve demografische spiraal in de Westerse

landen. De lage geboortecijfers, zoals bijvoorbeeld in Spanje, zorgen nu al voor problemen op sociaal en economisch vlak. Minder en bewuster consumeren en vooral dwingende en passende maatregelen van de overheid, zijn minstens zo effectief als het afzien van kinderen. Dat het op de wereld zetten van een kind het ergste is wat men het milieu kan aandoen, zoals tegenwoordig te horen en te lezen valt, is quatsch.

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

(alfabetisch)

Jules Brabers is archivaris en werkzaam bij het Humanistisch Historisch Centrum.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, studeerde sociologie en (deels) rechten, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Raymond van Es (Hendrik Ido Ambacht 1967) heeft filosofie gestudeerd en is hoofdredacteur van De Vrijdenker. Daarnaast is hij medeorganisator van de Haagse Verlichtingsborrel en vrijwilliger bij het Spinozahuis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is redacteur van de Vrijdenker, is autodidactisch student op het gebied van geschiedenis en politiek, is actief in de Vereniging Historisch Amstelveen en ondersteunt activiteiten voor ouderen met dementie.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

Joseph H. McKenna (62) is godsdienstwetenschapper en doceert de geschiedenis van religieuze ideeën aan de Universiteit van Californië Irvine.

Rik Min (Bergen 1946) is geïnteresseerd in het verval van de huidige kapitalistische maatschappij. Hij is links, maar communist, en is nog steeds consequent bezig in Nederland het ideaal van (ooit) een socialistische maatschappij levendig te houden. Hij schreef *Socialisme 2.0* over wat er gaande is in China en Cuba en eerder *70 jaar leugens, bedrog en regime changes* over allerlei warme en koude oorlogen.

Anton Mullink (Vorden 1938) was ooit Franciscaan, missionaris en kapelaan, wil nu uitdragen hoe weids het perspectief is van het seculiere denken. Is o.a. werkzaam geweest in de verslavingszorg.

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Thomas Spickmann (Aken 1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/ van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
 - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijegedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijegedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden